

Uvod u hrvatski znakovni jezik

Majetić, Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:635213>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-30**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za hrvatski standardni jezik

UVOD U HRVATSKI ZNAKOVNI JEZIK

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS-bodova

Klara Majetić

Zagreb, 2. listopada 2018.

Mentor

Izv. prof. dr. sc. Ivan Marković

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Znakovni jezici	2
3. Povijest znakovnih jezika	6
4. Bilježenje znakovnih jezika	9
5. Struktura znaka	13
6. Fonologija HZJ-a	15
7. Morfologija HZJ-a	20
7.1. Razlikovanje imeničkih i glagolskih znakova	21
7.2. Glagolski znakovi	23
7.2.1. Vid, aktionsart, teličnost i aspekt glagola	24
7.2.2. Glagolska vremena	26
7.2.3. Negacija glagola	28
7.2.4. Glagolske vrste	29
7.2.5. Klasifikatori	30
7.3. Imenički znakovi	31
7.4. Pridjevski znakovi	32
7.4.1. Stupnjevanje pridjevskih znakova u HZJ-u	35
7.5. Zamjenički znakovi	37
7.6. Brojevni znakovi	38
8. Sintaksa HZJ-a	40
9. Postojeći rječnici i priručnici HZJ-a	41
10. Zaključak	43
Literatura	44
Sažetak i ključne riječi	48
Kazalo pojmova	49

1. Uvod

U Republici Hrvatskoj Ustavom je u čl. 12. definirano da je službeni jezik hrvatski, a službeno pismo latinica. Gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj uvijek je bilo, no njihov način komunikacije u zakonima pojavljuje se tek u kolovozu 2015. godine. Zakon o hrvatskom znakovnom jeziku (HZJ) i ostalim sustavima komunikacije gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj (NN 82/2015) u čl. 5. navodi: „(1) Hrvatski znakovni jezik je izvorni jezik zajednice gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj, samosvojan je jezični sustav s vlastitim gramatičkim pravilima, potpuno neovisan o jeziku čujućih osoba. (2) Znakovi, odnosno riječi u znakovnom jeziku nastaju istodobnim emitiranjem lingvističkih informacija s više izvora, odnosno djelovanjem šaka, ruku, trupa, glave i lica, a tako producirani jezični signali prilagođeni su vizuospacijalnom modalitetu komunikacije.“ Zakon kao ostale sustave komunikacije gluhih i gluhoslijepih još navodi „simultanu znakovno-govornu komunikaciju, ručne abecede, titlovanje ili daktilografiju, očitavanje govora s lica i usana, pisanje po dlanu i tehnička pomagala.“ Taj se zakon smatrao potrebnim kako bi se korisnicima HZJ-a osiguralo pravo komunikacije HZJ-om te pravo na komunikacijske posrednike, tj. prevoditelje.

Iako je hrvatski znakovni jezik konačno dobio svoje zakonsko određenje i podučava se u udrugama i savezima (npr. Dodir, Dlan) te na nekim fakultetima (npr. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Katolički bogoslovni fakultet, Zdravstveno veleučilište), nema temeljnih priručnika, gramatike ni rječnika hrvatskog znakovnog jezika, a polaznici tečajeva na kojima se jezik uči koriste se udžbenicima upitne kvalitete. Sam je jezik nedovoljno istražen, no na tom problemu najviše rade studenti i profesorice s Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Laboratoriju za istraživanje znakovnog jezika i kulture gluhih (prof. dr. sc. Ljubica Pribanić, doc. dr. sc. Marina Milković te asistentica Iva Hrastinski). Njihovi su javno dostupni i ustupljeni radovi glavni izvor podataka o HZJ-u u ovome radu. Ovim putem zahvaljujemo profesorici Milković na konzultacijama i datom pristupu radovima pisanim pod njenim mentorstvom.

Ovaj diplomski rad nastojat će obuhvatiti najvažnije značajke HZJ-a – prikazat će kako HZJ funkcionira kao jezik, navesti terminologiju koja se koristi u njegovim opisima te prikazati postojeće jezikoslovne radove koji se tim jezikom bave. Odmah je nužno napomenuti da jezikoslovnu terminologiju u ovome radu treba shvaćati s odmakom od terminologije u opisima govorenih jezika. Korištena literatura za opise znakovnih jezika koristi terminologiju iz opisa govorenih jezika, od kojih smo neke preuzeli, a neke uz objašnjenje izmijenili kako bi zbilja odgovarali onome što opisuju i manje zbunjivali čitatelja koji te termine poznaje iz

opisa govorenih jezika. Poglavlje „Znakovni jezici“ donosi definicije znakovnih jezika i neke osnovne pojmove koji znakovne jezike razlikuju od govorenih. Potom „Povijest znakovnih jezika“ nastoji dati pregled o onome što se zna o tome kako su se znakovni jezici razvijali tijekom povijesti i kako su bili tretirani u društvu – nažalost, podataka je o tome malo te postoje vremenski periodi o kojima se nismo uspjeli informirati. Sljedeće poglavlje opisuje načine bilježenja znakovnih jezika, odnosno načine na koje se nastoji vizualne trodimenzionalne podatke o pokretu prikazati dvodimenzionalno i statično. Nadalje, poglavlje „Struktura znaka“ nastoji odgovoriti na pitanje što je znak i od čega se može sastojati. Detaljniji opis najmanjih jezičnih jedinica donosi poglavlje „Fonologija HZJ-a“ koje k tome nastoji i odgovoriti na pitanje može li se u kontekstu znakovnih jezika uopće govoriti o fonemima i fonologiji. Poglavlje „Morfologija HZJ-a“ po uzoru na literaturu (Dukić 2011, Milković 2011, Ujević 2011, Kavčić 2012, Korunek 2012, Marić 2015. itd.) podijeljeno je na potpoglavlja o glagolima, imenicama, pridjevima, zamjenicama i brojevima, a postavlja pitanje može li se podjela na vrste riječi koristiti i u znakovnim jezicima. Posebno je poglavlje posvećeno sintaksi HZJ-a, a pred sam kraj rada nalazi se i pregled postojećih rječnika i priručnika HZJ-a.

2. Znakovni jezici

Definicija znakovnoga jezika je više (Frančić 2016, Marcaš 2013, Slamić 2015, Trask 2005, Ujević 2011), a većina se svodi na nekoliko važnih obilježja: znakovni su jezici prvi jezici gluhih, imaju jezična pravila nevezana uz govorene jezike čujućih osoba, produkcija se vrši pokretima ruku, lica, glave i tijela u vizualnospacijalnom kanalu komunikacije za razliku od govorenih jezika čija se produkcija primarno vrši u auditivnom kanalu komunikacije.¹ Iako Zakon i definicije znakovnih jezika naglašavaju da su znakovni jezici posve neovisni o govornim jezicima, smatramo da se ne može tvrditi da hrvatski jezik nije utjecao na HZJ – njegov se utjecaj vidi u odabiru terminologije te u potrazi za strukturama hrvatskog jezika u HZJ-u u istraživačkim radovima koji se HZJ-om bave. O tome više u sljedećim poglavljima. Znakovni jezici nisu nužno jezici gluhih, već mogu biti pomoćna sredstva u komunikaciji čujućih (v. „Povijest znakovnih jezika“), no njima se ovaj rad neće baviti. Na slici 1 primjer je rečenice na hrvatskom znakovnom jeziku, koju ćemo detaljnije opisati kasnije u radu.²

¹ Literatura navodi *vizualnospacijalni modalitet*, no smatramo da je *kanal* bolji termin.

² Izvor: *Spread the Sign s. v. ja sam nagluh* URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/> [pregled: kolovoz 2018.]

Slika 1: 'Ja sam nagluh' JA NAGLUH.

Zimmerman znakovne jezike naziva „sistemima prirodnih i dogovorenih gestovnih znakova“ koji se „izvode određenim pokretima ruku uz dodatak mimetičkih elemenata“ (1986: 10). Sandler ističe da znakovni jezici spontano, prirodno i strukturirano nastaju gdje god postoji skupina gluhih koji imaju priliku komunicirati (2017: 44). U terminološkom leksikonu *Temeljni lingvistički pojmovi* znakovni je jezik „jezik u mediju znakova napravljenih rukama i glavom“ (Trask 2005: s. v. *znakovni jezik*). Trask ističe da postoje različiti znakovni jezici. Valja odmah napomenuti da se granice nacionalnih znakovnih jezika ne poklapaju s onima govorenih jezika. Primjerice, američki znakovni jezik razlikuje se od engleskog znakovnog jezika te je zapravo sličan francuskom znakovnom jeziku, a znakovni jezik u Boliviji, zemlji gdje je službeni jezik španjolski, temelji se na američkom znakovnom jeziku (v. Nakamura 2008.). Trask također navodi da je riječ o *prirodnom jeziku* razumijevajući pod tim „jezik koji jest, ili je nekoć bio, čiji materinski jezik“ (*idem.*: s. v. *prirodni jezik*). Sandler i Lillo-Martin rabe isti izraz, napominjući da djeca kojoj je znakovni materinski usvajaju taj jezik (gotovo) jednakom brzinom kao i čujuća djeca govoreni: „Činjenica da su ti jezici prirodni jednako kao i govoreni jezici više se ne dovodi u pitanje. [...] Djeca ih usvajaju odrastajući u gluhim obiteljima bez uputa, u razdoblju koje traje otprilike jednako dugo kao i ono tijekom kojeg čujuća djeca usvajaju govoreni jezik [...]“ (2005: 3).³ Treće Traskovo obilježje znakovnih jezika jest funkcionalnost – sposobnost da ispune sve potrebe svojih korisnika: „[...] s velikim rječnikom i bogatom i složenom gramatikom, potpuno [je] prilagodljiv i izražajan kao i govorni jezik“ (Trask 2005: s. v. *znakovni jezik*).

Swisher naglašava da „Znakovni jezik nije vizualna forma govornog jezika“ (1988. *prema* Ujević 2011: 1). Slamić piše da su znakovni jezici „potpuni lingvistički sustavi čija je

³ „That these are natural languages in the same sense as spoken languages seems now to be beyond any doubt. [...] They are acquired by children raised in deaf families without instruction, and along the timetable that is similar to that of hearing children acquiring spoken language [...]“

gramatika neovisna o gramatikama nacionalnih govorenih jezika“ (2015: 1). Dukić prema tome i HZJ definira kao „jezik s vlastitim sustavom gramatičkih pravila [...] potpuno neovisan o govornom hrvatskom jeziku“ (2011: 1).

U osnovi, ono što razlikuje znakovne od govorenih jezika njihov je kanal: za razliku od oralno-auditivnog kanala govorenih jezika znakovni jezici imaju vizualno-spacijalni plan izraza. Zbog toga je proučavanje znakovnih jezika dovelo u pitanje neke od jezičnih univerzalija, čemu su Sandler i Lillo-Martin posvetile knjigu *Sign Language and Linguistic Universals* (2005).

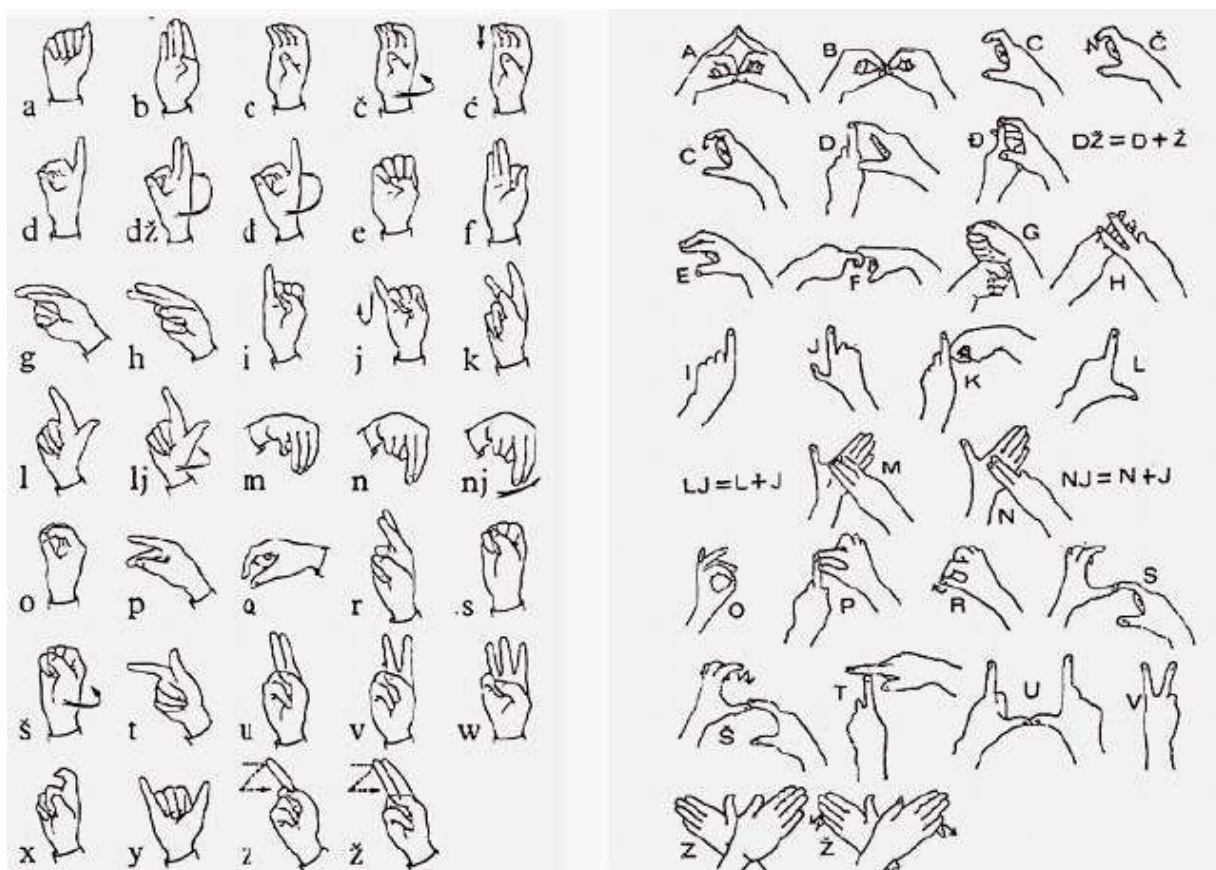
Osim HZJ-a postoji i ZHJ, tj. *znakovni hrvatski jezik*. Kada ranije citirani Zakon navodi ostale sustave komunikacije gluhih, pod simultanom znakovno-govornom komunikacijom razumijeva upravo ZHJ. Kod *simultane znakovno-govorne komunikacije* strukture govorenog jezika istovremeno su praćene leksičkim jedinicama znakovnog jezika. Takvi se sustavi komunikacije nazivaju npr. *znakovni engleski jezik*, *znakovni hrvatski jezik* itd. U takvim sustavima ni govoreni ni znakovni jezik nisu cjeloviti jezični sustavi. Npr. ako redosljed znakova u rečenici prati rečeničnu strukturu govorenog jezika, znakovnom jeziku oduzeta je sintaksa, a često mu nedostaje i facijalna gramatika (v. Bradarić-Jončić 2000: 124).

Među ostalim sredstvima komunikacije gluhih Zakon navodi i *ručnu abecedu*. Ručna abeceda služi samo kao pomoćno sredstvo u komunikaciji „koje se najčešće koristi za izricanje osobnih imena, naziva ustanova i manje poznatih mjesta, za stručne izraze i riječi za koje ne postoje dogovoreni znakovi ili su manje poznati“ (ZPZ 1 2006: 41). Zajednica gluhih i gluhoslijepih osoba u RH upotrebljava dvije ručne abecede: jednoručnu i dvoručnu (slika 2). Radi se o vrlo sporom načinu komunikacije – konkretno, tri puta sporijem od govorenog oblika: ručnim se abecedama „može komunicirati (pisati) oko 60 riječi u minuti, za razliku od glasovnog govora (180 riječi o minuti)“ (Juriša 2012: 8).

Hrvatska jednoručna abeceda prilagođena je inačica međunarodne (američke) jednoručne abecede, a dodana su joj hrvatska slova *č, ć, đ, š* i *ž*. Određenim oblikovanjem prstiju oponaša mala tiskana slova hrvatske abecede. Budući da se obično izriče desnom rukom, mjesto izricanja tom abecedom nalazi se ispred gornje desne polovice trupa.

Hrvatska dvoručna abeceda proširena je nekim slovima stranih abeceda (npr. Q, W, X i Y). Ona prati oblik velikih tiskanih slova, stoga će pri izricanju riječi s veće udaljenosti korisnici znakovnog jezika izabrati dvoručnu abecedu. Ta se ručna abeceda izriče ispred gornje

polovice trupa na sredini prsa, tj. ispod vrata.⁴ „Način izricanja kod obiju abeceda je isti. Svako se pojedino slovo ispisiuje na istome prethodno opisanome mjestu“ (ZPZ 1 2006: 45). Zanimljivo je da se „pri upotrebi jednoručne i dvoručne abecede imena nikada ne sklanjaju (ostaju u nominativu). Strana imena pokazuju se onako kako se pišu u izvorniku, a ne po fonetskom načelu“ (ZPZ 2 2006: 35).

Slika 2: Ručne abecede (Šarac Kuhn et al. 2006: 56)

Posljednje sredstvo komunikacije koje Zakon navodi među ostalim sredstvima komunikacije jest *titlovanje* ili *daktilografija*. To je oblik komunikacije koji predstavlja istodobno prenošenje govornog jezika u pisani oblik. Čujuće osobe gotovo svakodnevno čitaju titlove dok gledaju program na nekom stranom jeziku, a gluhi na televizijskim programima HRT-a mogu uključiti titlove za Dnevnik te još nekoliko emisija.

⁴ Terminologija ZPZ-a razlikuje pokazivanje slova ručnih abeceda od pokazivanja znakova: slova se *izriču*, a znakovi *izvode*. Ti termini ipak variraju: slova se mogu *ispisivati*, *pisati* ili *sricati*, a umjesto sintagme *izvoditi znak* javljaju se sintagma *pokazivati znak* te riječ *znakovati*, koju smatramo primjerenijom. Česta je uporaba formulacija *govoriti znakovnim jezikom*, *reći na znakovnom* i *pričati na znakovnom*.

3. Povijest znakovnih jezika

Ne zna se koji je znakovni jezik bio prvi ni kako su se znakovni jezici razvijali jer o njima ne postoji mnogo zapisa. Sandler prenosi tvrdnju da trenutno živi znakovni jezici nisu stariji od dva ili tri stoljeća budući da niču spontano među gluhima, a s njima i nestaju (v. 2017: 45–46). Najstariji zapis koji spominje gluhe dolazi iz 1000. godine pr. Kr, a riječ je o Talmudu, židovskom zakonu, koji gluhim osobama nije davao pravo vlasništva (v. Frančić 2016: 14). U 5. st. pr. Kr. Platon u svom djelu *Kratil* spominje znakovni jezik kada Sokrat postavlja pitanje: „Kad ne bismo imali ni glasa ni jezika, te kad bismo htjeli jedni drugima otkrivati stvari, ne bismo li poduzimali, kako to sada rade nijemi, da ih označujemo rukama i glavom i ostalim dijelovima?“⁵

Oko 530. godine benediktinci su osmislili znakove kojima su zaobilazili zavjet šutnje, a smatra se da su te znakove koristili i u pokušajima podučavanja gluhe djece (v. Trako 2007: 46). Tijekom ranog srednjeg vijeka smatralo se da su gluhe osobe opsjednute zlim duhovima, zbog čega su se neobično ponašale i neobično ili nikako govorile. Srednji je vijek na gluhoću gledao kao na Božju kaznu – gluhi ne mogu čuti Božju riječ, pa ne mogu ni biti spašeni. Američki Indijanci za razliku od većine svijeta nisu mislili da se gluhe ne isplati podučavati, već da su gluhi umno i fizički sposobni poput čujućih – vjerovanje koje se u Europi javlja tek krajem 16. stoljeća. Među plemenima američkih Indijanaca prije otkrića Amerike znakovni jezik bio korišten kao *lingua franca*, što je primjer koji pokazuje da znakovni jezici nisu isključivo jezici gluhih. U 16. stoljeću talijanski liječnik Girolamo Cardano vjeruje da slušanje nije potrebno za razumijevanje ideja (v. Kobašić i Pribanić 2010: 35). U to vrijeme u Španjolskoj Pedro Ponce de Leon gluhe sinove plemića podučava čitati, pisati, ali i govoriti kako bi mogli dobiti nasljedstva (v. *CroDeafWeb*). Oko 1620. Pablo Bonet također podučava gluhe sinove španjolskih plemića, ali on upotrebljava jednoručnu abecedu (v. Frančić 2016: 14). Napisao je prvu knjigu o obrazovanju gluhih *Reducción de las letras y arte para enseñar a hablar a los mudos*.⁶ U Francuskoj u 18. stoljeću djeluje Charles Michael de L'Epée koji je 1771. osnovao prvu javnu školu za gluhe, 1776. napisao knjigu *Institution des sourds et muets, par la voie des signes méthodiques*⁷ u kojoj zagovara upotrebu prirodnih znakova, te 1788. sastavio prvi rječnik znakova francuskog znakovnog jezika (v. Mateljan i Korda 2009: 15). Tijekom 19. stoljeća osnivaju se brojne škole za gluhe u Sjedinjenim Američkim Državama, Ujedinjenom Kraljevstvu, Meksiku itd. No 1880. održan je kongres u Milanu –

⁵ Platon. *Kratil* 62e.

⁶ Šp. *Sažetak slova i umijeće podučavanja gluhih govoru*.

⁷ Fr. *Poučavanje gluhih i nijemih osoba upotrebom metodoloških znakova*.

međunarodna konferencija o obrazovanju gluhih. Na kongresu je zabranjena uporaba znakovnih jezika u školama za gluhe jer se preferira oralna metoda edukacije gluhih.⁸

U Zagrebu je 1921. godine osnovano prvo društvo gluhih južno od Beča i Budimpešte *Dobrotvor*. Nakon Drugog svjetskog rata 1945. osnovana je lokalna udruga gluhih u Splitu, a iste se godine u Zagrebu osniva Savez defektnih sluhom Jugoslavije kojem je država osigurala financiranje. Savez je intenzivno djelovao do Domovinskoga rata. Prvi tiskani list za gluhe *Desovac* pokrenut je 1948. godine u Zagrebu, a 1951. izdana je knjiga *Almanah Saveza gluhih*.⁹

U Rimu je 1951. osnovana Svjetska federacija gluhih (*World Federation of the Deaf*) koja je 1955. organizirala Drugi svjetski kongres gluhih u Zagrebu.¹⁰

Sustavna istraživanja lingvistike znakovnih jezika počela su 1950-ih godina, a pionir područja bio je William C. Stokoe sa studijom *Sign language structure* 1960. u kojoj opisuje fonologiju američkog znakovnog jezika (ASL od eng. *American Sign Language*). Stokoe u radu predlaže posebnu terminologiju „koja se oslanja na već etabliranu lingvističku pa tako za fonologiju znakovnog jezika oblikuje naziv *cherology*.^[11] S vremenom se ona ipak napušta te se u analizi jezičnih elemenata upotrebljavaju klasični termini – fonologija, morfologija, sintaksa, itd.“ (Kavčić 2012: 16). Stokoe prvi opisuje tri parametra znaka: oblik šake, mjesto artikulacije odnosno izvođenja znaka u odnosu na tijelo govornika, tj. znakovatelja te pokret (o kojima će više biti rečeno u poglavlju 5). Stokoe također razvija sustav za bilježenje navedenih parametara (koji se opisuje u poglavlju 4). Svojim je radom dokazao da je znakovni jezik pravi jezik, a ne samo pantomima.

Američki kongres 1965. prima izvještaj *Babbidge Report* nakon kojeg se znakovni jezik vraća u učionice škola za gluhe, a isključiva upotreba oralne metode prepoznaje se kao pogreška. Već 1968. u SAD-u donosi se zakon o dvojezičnom obrazovanju, no on nije uključivao i ASL jer on još nije bio priznat kao jezik.

⁸ Oralna metoda edukacije gluhih metoda je kojom se nastojalo postići to da gluhi savladaju govoreni jezik.

Korištena je jer se znakovni jezik smatrao manje vrijednim i nedovoljno ekspresivnim.

⁹ Izvor: Hrvatski savez gluhih i nagluhih. URL: <http://www.hsgn.hr/povijest-hsgn-a/> [pregled: kolovoz 2018.]

¹⁰ Izvor: CroDeafWeb. URL: <http://www.crodeafweb.org/text/index.htm> [pregled: lipanj 2018.]

¹¹ Termin *chereme* odnosio se na osnovnu jedinicu znakovnog jezika te je predstavljao ekvivalent *fonema* u govornom jeziku, a tim je terminom i zamijenjen u stručnoj literaturi. Znanost koja je proučavala te jedinice nazivala se *cherology*, a današnji istraživači upotrebljavaju termin *fonologija*. William Stokoe oblikovao je te nazive prema starogrčkoj riječi za ruku ($\chi\epsilon\iota\rho$). Izvor: <https://en.wikipedia.org/wiki/Cherology> [pregled: lipanj 2018].

Metoda znakovnog engleskog razvijena je 1972. s ciljem da gluhi istovremeno koriste govor i znakove, no 1988. opovrgava se valjanost te metode i u obrazovanje gluhe djece u SAD-u vraća se ASL kao prvi jezik, a govoreni se engleski podučava kao strani jezik. Od 1984. kohlearni implantati (umjetne pužnice) kandidatima za njihovu ugradnju omogućuju integrirano školovanje u redovnim školama (v. *CroDeafWeb*).

U Zagrebu je 1994. osnovan Hrvatski savez gluhoslijepih osoba Dodir koji se, između ostalog, borio za to da obrazovani prevoditelji prevode nastavu u redovnim školama, a od 2017. rade na tome da se prevoditelji angažiraju i u redovnim vrtićima.¹²

Daljnjim lingvističkim istraživanjima Stokoeovim trima parametrima znaka dodaju se još i nemanualna obilježja i orijentacija šake. Brentari (1998) predlaže prozodijski model fonološke strukture znaka koji se danas koristi u istraživanjima znakovnih jezika, pa tako i HZJ-a.

Prva hrvatska škola za gluhe, Zemaljski zavod za gluhonijeme, otvorena je 1885. u Zagrebu. Danas je to Centar za odgoj i obrazovanje Slava Raškaj.¹³ Istraživanja HZJ-a 1986. godine započeo je prof. Antun Zimmermann. Njegov *Uvodni seminar o komunikaciji sa osobama oštećena sluha* opisuje fonologiju HZJ-a i oko 3000 osnovnih znakova (v. Slamić 2015: 1). Znanstvenici Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta Perdue 2004. su godine započeli projekt istraživanja i utvrđivanja gramatike HZJ-a.¹⁴ Želja je standardizirati HZJ, a kako bi to bilo moguće, prvo ga je potrebno detaljno opisati, stoga su postojeći radovi deskriptivne prirode. Kao što će se vidjeti i u ovome radu, istraživanja HZJ-a koriste se terminologijom kojom se opisuje govoreni hrvatski jezik, no smatramo da bi se zbog posebnosti HZJ-a od nje valjalo odmaknuti kako bi se izbjegla zamka svrstavanja u kalupe koji ne odgovaraju savršeno.

Valja još napomenuti da i nacionalni znakovni jezici unutar sebe sadrže regionalne razlike, dijalekte. Rječnik HZJ-a *CroDeafWeb* npr. navodi da su znakovi u njegovim natuknicama razumljivi na području cijele Hrvatske, no da je većina uključenih znakova iz Zagreba i Splita.¹⁵ Nažalost, dijalektalne razlike još nisu istraživane.

Hrvatsko društvo tumača i prevoditelja znakovnog jezika gluhih osnovano je 2007. godine. Kao što je rečeno u Uvodu, Zakon o hrvatskom znakovnom jeziku (HZJ) i ostalim sustavima komunikacije gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj usvojen je 2015. godine.

¹² Izvor: <http://www.dodir.hr/onama.php#.W4zolegza70> [pregled: kolovoz 2018.]

¹³ Izvor: <http://centar-sraskaj-zg.skole.hr/skola/povijest> [pregled: kolovoz 2018.]

¹⁴ Izvor: <http://www.sciencestorm.com/award/0345314.html> arhiviran na <https://goo.gl/obQ38B> [pregled: kolovoz 2018.]

¹⁵ Izvor: <http://www.crodeafweb.org/rjecnik/animgif/index.htm> [pregled: rujan 2018.]

4. Bilježenje znakovnih jezika

Kako bi se znakovni jezici mogli lingvistički proučavati, potrebno ih je nekako i zabilježiti. Položaj i pokret teško je zabilježiti na jasan, a kratak način uz zadržavanje dovoljno detaljne opisne informacije. Budući da hrvatski znakovni jezik ima specifičan izričaj i često se najmanje jezične jedinice HZJ-a pojavljuju istovremeno (o čemu više u poglavlju o strukturi znaka), nije ga moguće zapisati poput govorenog jezika. HZJ stoga treba vlastiti sustav bilježenja.

Van der Hulst i Chanon dijele načine bilježenja znakovnih jezika na *sustave pisanja*, *sustave transkripcije* i *sustave kodiranja* (2010: 151–172).

Engleski jezik i *SignWriting* Hulst i Chanon (*ibid.*) navode kao primjere sustava pisanja. Valerie Sutton 1974. osmislila je fonološki sustav bilježenja ASL-a, tzv. *SignWriting* (slika 3). Simboli toga sustava apstraktne su sličice ruku, lica i tijela, te pokreta, orijentacija, kontakata, lokacija i facijalnih ekspresija koji su prostorno dvodimenzionalno organizirani na stranici. Tim se sustavom bilježenja bilježi fizički opis izvođenja znaka. Iako ima brojne prednosti (lako se uči, lako se čita, može se prilagoditi različitim znakovnim jezicima), ima i nekoliko mana – zbog velikog broja simbola (oko 500) i finesa moguće je na više načina zabilježiti isti znak te, kao i svaki dvodimenzionalni način bilježenja, ne može prenijeti baš sve detalje pokreta pri znakovanju i još uvijek se ne može dobro strojno obrađivati poput pisama govorenih jezika.

Kao sustave transkripcije Hulst i Chanon (*ibid.*) navode međunarodnu fonetsku abecedu (IPA) za govorene jezike i *HamNoSys* za znakovne jezike. Ti su sustavi također fonološki, no nemaju toliko apstraktnih simbola kao *SignWriting*. Hamburški sustav bilježenja *HamNoSys* (*Hamburg Notation System*) naslanja se na Stokoeov sustav,¹⁶ no sličniji je *SignWritingu* jer apstraktnim sličicama prikazuje početni položaj nekog znaka (oblik, orijentaciju i lokaciju šake) te promjenu početnog položaja ili pokret iz početnog položaja (slika 3).¹⁷ Razlikuje se od *SignWritinga* manjim brojem simbola (oko 200, a od toga je oko sto simbola samo za oblik

¹⁶ Stokoeov se sustav sastoji od latiničnih slova i arapskih brojki kojima se bilježe oblici šake korišteni u jednoručnoj abecedi i ikoničkih glifova kojima se bilježe pokret, orijentacija i položaj šake. Stokoeovim se sustavom bilježilo slijeva nadesno uz ograničeno okomito nadodavanje simbola. Ovaj se sustav više ne koristi jer mu nedostaje način bilježenja nemanualnih oznaka i nekih aspekata pokreta, no ima veliku važnost kao prvi prikaz toga da se znakovni jezik može fonetski zapisati poput bilo kojeg drugog jezika.

¹⁷ Izvor: https://www.sign-lang.uni-hamburg.de/dgs-korpus/files/inhalt_pdf/HankeLRECSLP2004_05.pdf

šake) koji se bilježe u jednodimenzionalnom linearnom nizu. Kao i *SignWriting*, *HamNoSys* može se internacionalno koristiti.

Kao sustav kodiranja Hulst i Chanon (*ibid.*) navode *SignTyp*. Razlika između sustava transkripcije i sustava kodiranja u tome je što su sustavi kodiranja namijenjeni za korištenje u računalnim analizama jezičnih uzoraka. Dok su sustavi transkripcije brži i jednostavniji za korištenje onome koji njima bilježi, sustavi kodiranja brži su i jednostavniji za korištenje korisniku zabilježenih podataka. *SignTyp* u obliku tablica prikazuje fonološku strukturu znakova te hijerarhiju obilježja (slika 3).

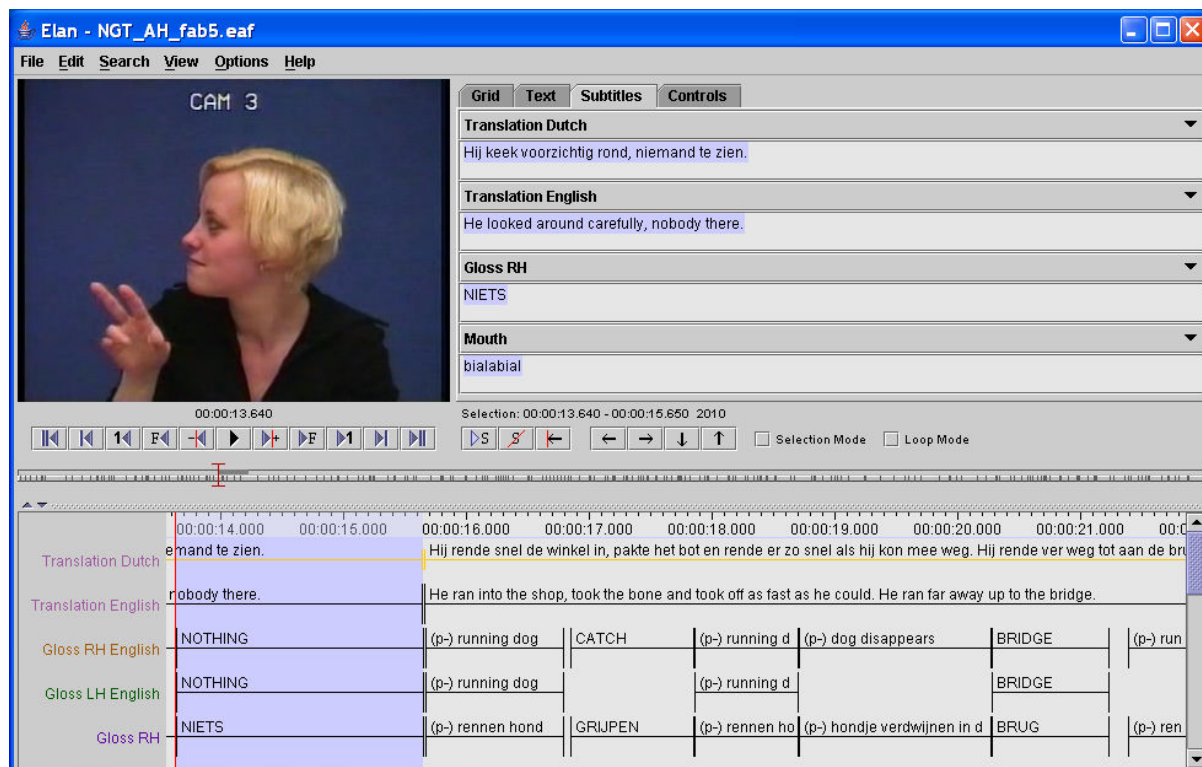

Sign Id	Stage	Field Name	Detail Level 1	Detail Level 2	Detail Level 3
1	1	Location	Neutral Space	Lateral Dimension	Ipsilateral
1	1	Location	Neutral Space	Vertical Dimension	Chest Height
1	1	Handshape	Extended Finger Set	TIM	

Slika 3: Primjeri vrste bilježenja ASL-a (van der Hulst i Chanon 2010: 152-153)

Jedan od postojećih softverskih alata za bilježenje, anotaciju i transkripciju zvučnih i videozapisa koji se koristi i za znakovne jezike je ELAN (*Eudico Linguistic Annotator*). ELAN se koristi i u Laboratoriju za istraživanje znakovnog jezika i kulture gluhih pri Odsjeku za oštećenja sluha na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu za obradu znakovanog videomaterijala tako da se ručno dodjeljuju sva manualna i nemanualna obilježja koja se pojavljuju. Na slici 4 može se vidjeti da program omogućuje bilježenje obilježja na više razina uz prijevode na više jezika.¹⁸

¹⁸ Izvor: <https://tla.mpi.nl/wp-content/uploads/2011/12/elan-screenshot.png>

Slika 4: Snimka zaslona iz ELAN programa

Prikazana je tablica 1 u kojoj se nalaze pojašnjenja nekih oznaka koje se koriste u transkriptima udžbenika ZPZ (v. ZPZ 2 2006: 35). Transkripcija se u ASL-u naziva *glossing*, a jedinica transkripta je *gloss*. Takvo bilježenje u hrvatskom nazivamo glosiranjem, a glosa¹⁹ je jedinica takvoga zapisa. U opisima HZJ-a „glos je znak u pisanoj formi – glagoli se zapisuju u infinitivu, imenice u nominativu jednine, a pridjevi u nominativu jednine, muškog roda“ (Filić 2016: 12). Transkribiranje omogućuje dodavanje podataka o onome što je znakovano i kako je znakovano na jeziku na koji se transkribira, a oznake tih podataka ili notacije prikazujemo u daljnjem tekstu.²⁰

¹⁹ Radovi s ERF-a koriste termin *glos*, no budući da se u engleskom jeziku koristi *gloss* koji se u hrvatski prevodi rječju *glosa* i ovdje koristimo prijevod.

²⁰ Izvor: <http://www.lifeprint.com/asl101/topics/gloss.htm> [pregled: svibanj 2018.]

oznaka	primjer	značenje
Velika slova	VIDJETI	znak na HZJ-u
-	RAZGOVOR-NA-ZNAKOVNOM	kada je potrebno više riječi na govornom jeziku da bi se opisao 1 znak na HZJ-u
-	K-A-R-O-L-I-N-A	riječ se slovka jednoručnom ili dvoručnom abecedom
+	POLAKO++	plus označava ponavljanje znaka
*	DUGO*	znak je posebno naglašen, ali ne ponavljanjem
,	IĆI RAVNO, PRVO DESNO	sintaktička pauza
?	ŠTO "kako" TI?	kraj upitne rečenice
!	HEJ!	uzvik
...	M-A-R-...	nedovršenost
[]	RAZGOVOR-NA-ZNAKOVNOM[brzo]	gramatičke modulacije znakova
[fragment]	JESTI[fragment]	započeto i prekinuto izvođenje znaka
[tema]	ŠKOLA[tema] ANA IĆI ŠKOLA	ono o čemu se govori, početak rečenice
""	"kratki rukavi"	pantomima, ikonički opisi ili akcije
""	STAJATI"u redu"	kontekstualne modifikacije znakova
mala slova	DATI-ja-ivanu	pozicija ili kretanje znaka kroz prostor

Tablica 1: Oznake u transkriptu HZJ-a iz udžbenika ZPZ

Primjeri u tablici 1 su i deklinirane imenice (*znakovnom*, *ivanu*), iako deklinacije riječi nema. Pretpostavljamo da je uzrok tome želja da sadržaj udžbenika bude što jasniji, u protivnom se radi o nedosljednosti autora. U tablici 2 nalazi se jedna od notacija, tj. način označavanja različitih lingvističkih reprezentacija korištenih u radovima o HZJ-u.

ŽENA – glosirani znak
'žena' – značenje znaka ili iskaza u hrvatskom jeziku
IX – ispružen kažiprst kojim je označena osobna ili pokazna zamjenica, prilog mjesta ili prijedlog
I-V-A-N – riječ sricana ručnom abecedom
SUSRESTI++ – znak koji se ponavlja
LJUDI-DOĆI – znakovano jednim znakom
[nemanualna oznaka] – značajka u znakovnom jeziku
_____ – trajanje nemanualne oznake
p.o. – podignute obrve

Tablica 2: Notacija u Slamić 2015

Razlike u notacijama postoje od rada do rada. Ovaj rad koristi sljedeći sustav notacije (tablica 3):

BAKA	glosirani znak
'baka'	značenje znaka u hrvatskom jeziku
INDEX	oblik šake, ispružen kažiprst kojime je označena lična ili pokazna zamjenica
[ravan pokret]	vrsta manualnog ili nemanualnog obilježja znaka
POSS	glos posvojne zamjenice

Tablica 3: Notacijske oznake korištene u ovom radu

5. Struktura znaka

Glavna jedinica znakovnog jezika je *znak* (eng. *sign*) – ekvivalent *riječi* u govorenom jeziku. Kao što su u govorenome jeziku riječi realizacije leksema, tako su u znakovnim jezicima znakovi realizacije leksema. Kao što smo spomenuli u prethodnom poglavlju, najmanje se jezične jedinice HZJ-a pojavljuju istovremeno i stoga je linearni prikaz fonološkog ustroja nemoguć. Umjesto toga znakovnim jezicima odgovara *autosegmentalna fonologija*. Iako se ona bavi i tonovima i melodijom govora, znakovnim jezicima odgovara jer naglasak stavlja na razine, tj. hijerarhiju struktura koje se nelinearno pojavljuju. Prema *prozodijskom modelu fonološke strukture znaka* (slika 5) svaki znak znakovnog jezika sadrži *inherentna* i *prozodijska obilježja*²¹ koja su prva razina, tj. prvi čvorovi²² strukture znaka nakon korijena znaka. Inherentna obilježja znaka pojavljuju se simultano, ne mijenjaju se tijekom realizacije leksema i uključuju *mjesto artikulacije* i *artikulator*. Mjesto artikulacije je prostor ispred znakovatelja od glave do bokova ili na samom tijelu znakovatelja. Artikulator može biti manualan (dominantna i nedominantna ruka – R1 i R2) i nemanualan (lice i gornji dio tijela). Prozodijska se pak obilježja pojavljuju sekvencionalno i mijenjaju se tijekom produkcije leksema.

Četiri su osnovna pokreta na čvoru prozodijskih obilježja: [luk], [krug], [ravan pokret] i [trepereći pokret]. Marić (2015: 11) [ravan pokret] navodi kao najučestaliji i kao standardni

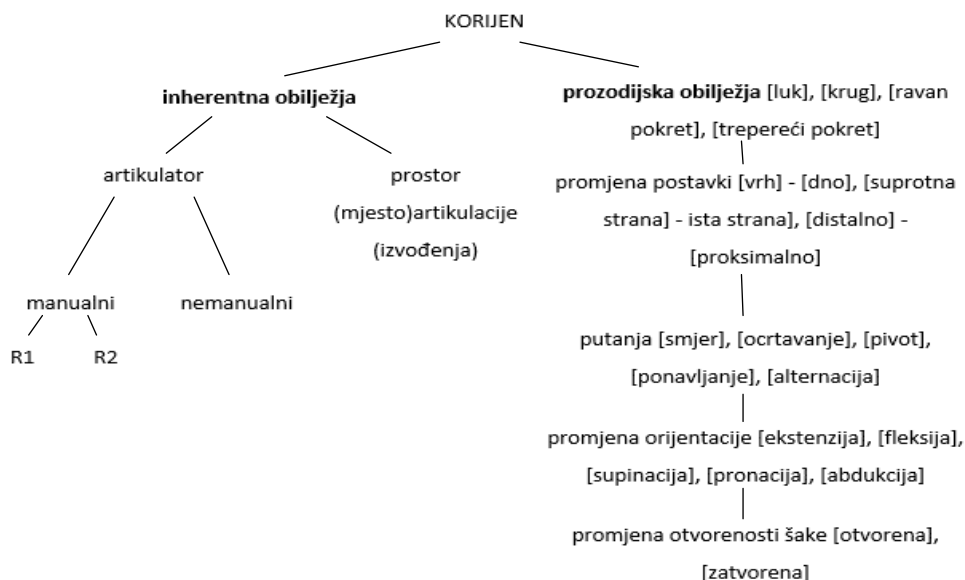
²¹ Radovi s ERF-a koriste termin *značajke*, no biramo termin *obilježja* kao uobičajeni prijevod eng. *feature* u lingvistici.

²² Termin čvorova dolazi iz autosegmentalne fonologije (v. Jelaska 2004).

početni pokret u ASL-u²³ koji se umeće i kao epentetski pokret, tj. inicijalni pokret znakova bez putanje koji završava kontaktom s tijelom. Pokreti se mogu dodatno opisati sljedećim četirima čvorovima: *promjena postavki*, *putanja*, *promjena orijentacije* i *promjena otvorenosti šake*.

Promjena postavki podrazumijeva pokret između dviju točki u ravnini u kojoj se artikulator kreće. Svaka ravnina pokreta ima dva para mogućih suprotnih postavki: [vrh] – [dno], [suprotna strana] – [ista strana], [distalno] – [proksimalno]. Putanja podrazumijeva apstraktne linije ili oblike izvedene u odnosu na ravninu artikulacije, a te linije i oblici mogu biti:

- a) [smjer] je ravni pokret izveden od neke točke ili k nekoj točki pod kutom od 90° na ravninu artikulacije;
- b) [ocrtavanje] je linija ili obris koji se izvodi u odnosu na jednu točku ravnine;
- c) [pivot] je pokret tijekom kojeg nema kretnji u laktu;
- d) [ponavljanje] je ravan pokret koji se ponavlja:
 - a. identično,
 - b. pod kutom od 90° ili
 - c. pod kutom od 180° (za znakove koji se izvode dvosmjerno);
- e) [alternacija] se javlja samo kod dvoručnih znakova kod kojih se artikulatori pomiču izmjenično (v. Brentari 1998: 137).

Slika 5: Prozodijski model fonološke strukture znaka (prema: Brentari 1998:26)

²³ Pretpostavlja se da su ta obilježja jednaka u ASL-u i HZJ-u, iako to u HZJ-u, koliko nam je poznato, nije ciljano istraživano.

Promjena orijentacije podrazumijeva pokrete koji se izvode iz ručnog zgloba. Dok se prsti kreću samo obilježjima [fleksija] i [ekstenzija], ručni zglob uz njih može imati i rotaciju (čiji su rezultat [pronacija] i [supinacija]) i obilježje [abdukcija] ili [adukcija] (Brentari 1998: 156). Promjena otvorenosti šake podrazumijeva otvorene ili zatvorene konture šake od kojih je jedna glavna, a druga redundantna, no koja je glavna, a koja redundantna može se znati samo kad inherentna obilježja uvjetuju početno obilježje otvorenosti šake (Marić 2015: 14).

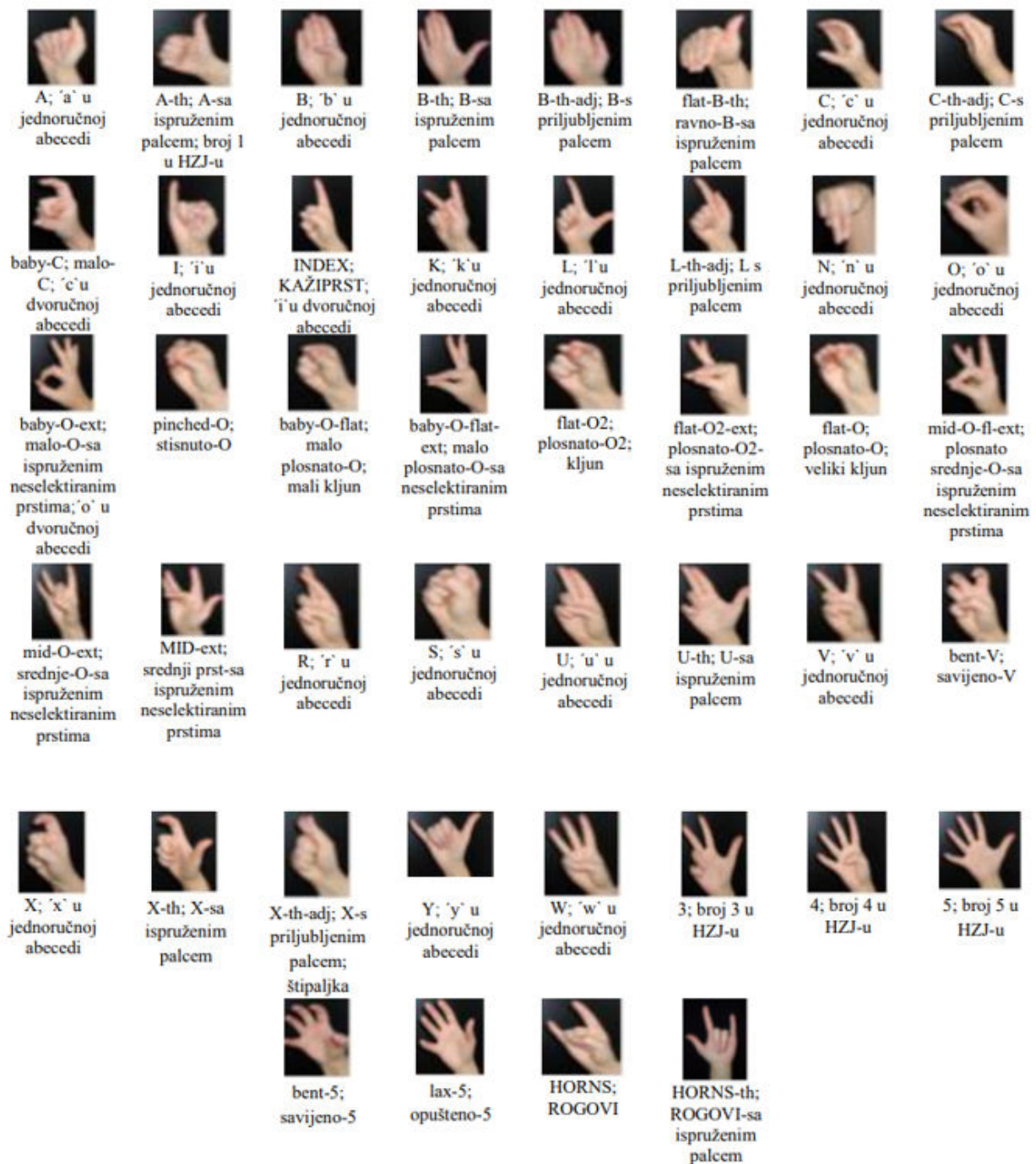
Iz opisa prozodijskih obilježja vidljivo je da svaka od njih sadrži barem dva fonološka vremenska mjesta (eng. *phonological timing slots*) – ta su mjesta iz perspektive fonologije početna i završna pozicija pokreta, a iz perspektive semantike ne-završna točka (eng. *not the endState*) i završna točka (eng. *the endState*) (Wilbur 2008: 231 i Marić 2015: 26). Kod nekih će znakova početna i završna pozicija pokreta biti jednake, a kod nekih različite – znakovi kojima se završna točka razlikuje od ne-završne točke imaju morfem više koji Wilbur (2008: 232) naziva *Završnom točkom* (eng. *EndState*). Arnoff, Meir i Sandler (2005) slično, ali u kontekstu morfologije, govore o morfemu koji se sastoji od pokreta (M, eng. *movement*) između dviju lokacija (L, eng. *location*). Više o morfemima znakovnih jezika u sljedećim poglavljima.

6. Fonologija HZJ-a

Izvođenje znaka, tj. znakovanje strogo je precizirano parametrima znaka ili oblikotvornim obilježjima,²⁴ a to su: oblik i orijentacija šake, pokret, mjesto artikulacije (ili prostor izvođenja) i nemanualne obilježja znaka. Prisjetimo li se prozodijskog modela fonološke strukture znaka sa slike 5, oblik šake, nemanualna obilježja i mjesto izvođenja među inherentnim su obilježjima pri čemu je prvo dvoje među artikulatorima, a orijentacija šake i pokret nalaze se među prozodijskim obilježjima. Narušavanje samo jednog elementa tih obilježja može dovesti do nerazumijevanja ili krivog razumijevanja znaka. Već je Stokoe utvrdio da je broj tih elemenata u ASL-u konačan i usporedio ih s fonemima govorenih jezika te ih nazvao eng. *chereme* (v. Sandler 2017). Kao što su fonemi govorenih jezika najmanje jezične jedinice koje nemaju značenja, ali imaju razlikovnu ulogu i mogu se razložiti na manje jedinice, tj. razlikovna obilježja (v. Trask 2005. s. v. *fonem*), tako ćemo u ovome radu *fonem znakovnog jezika* definirati kao najmanju jezičnu jedinicu koja nema značenje, ali ima razlikovnu ulogu, a fonem se u znakovnom jeziku sastoji od oblika šake, orijentacije šake,

²⁴ Termin *oblikotvorno* ovdje se ne koristi u značenju *fleksijskog*, no kako bi se izbjegle moguće zabune biramo termin *parametri znaka* umjesto *oblikotvornih obilježja*.

mjesta artikulacije i pokreta (početne i završne točke). Nemamo podatak koliko HZJ ima fonema, no niže su navedeni rezultati istraživanja kakvi sve parametri znaka u HZJ-u mogu biti.

Slika 6: Oblici šake (Šarac Kuhn et al. 2006: 56)

Šarac Kuhn, Alibašić Ciciliani i Wilbur (2006) analiziraju parametre znaka prema prozodijskom modelu fonološke strukture znaka. Utvrdili su 44 različita oblika šake (slika 6)

u HZJ-u od kojih se 17 javlja u jednoručnoj abecedi, a 10 u dvoručnoj abecedi. Spominjanje abeceda nipošto ne znači da su oblici šake preuzeti iz njih. Ručne abecede jesu i ostaju ranije opisivano pomoćno sredstvo komunikacije koje u ovom kontekstu čitatelju olakšava predodžbu onoga što se opisuje.

Autorice napominju da te rezultate treba provjeriti i dodatno utvrditi (v. Šarac Kuhn *et al* 2006: 55). Za određivanje mjesta artikulacije tijelo dijele na četiri glavne regije (glava, ruka, tijelo i šaka) i osam područja unutar svake regije. Podjela je prikazana u tablici 4 (Kavčić 2012: 26).²⁵

Regija/područje	GLAVA	RUKA	TIJELO	ŠAKA
1	tjeme	nadlaktica	vrat	dlan
2	čelo	unutarnja str. lakta	rame	jagodice prstiju
3	oko	vanjska str. lakta	ključna kost	hrbat šake
4	obraz	vanjska str. podlaktice	torzo-gornji dio	vrhovi prstiju
5	gornja usna	unutarnja str. podlaktice	torzo-srednji dio	radijalna str. prstiju
6	usta	ulnarna str. podlaktice	torzo-donji dio	ulnarna str. prstiju
7	brada	vanjska str. ručnog zgloba	struk	vršak prsta
8	ispod brade	unutarnja str. ručnog zgloba	bokovi	baza dlana

Tablica 4: Mjesta artikulacije u HZJ-u (Šarac Kuhn *et al.* prema Kavčić 2012: 26)

Uz prikazana mjesta artikulacije (prostora izvođenja) valja napomenuti da autori navode i primjere koji se ne uklapaju u navedene 32 lokacije te da su potrebna daljnja istraživanja (v. Šarac Kuhn *et al.* 2006: 51).

Orijentaciju šake dijele na orijentaciju dlana i orijentaciju prstiju (ili članaka prstiju ako su prsti savinuti) te navode šest osnovnih smjerova: prema gore, prema dolje, ulijevo, udesno, prema naprijed i prema natrag (v. Šarac Kuhn *et al.* 2006: 61). Promjena orijentacije dlana npr. „upućuje na promjenu lica i posvojnosti“ (Marić 2015: 13).

Šarac Kuhn *et al.* (2006: 62) navode 36 vrsta pokreta u HZJ-u uz napomenu da se mnogi znakovi iz korištenog korpusa sastoje od više pokreta zbog čega ih detaljnije opisujemo u poglavlju 7 o morfologiji HZJ-a.

Nemanualna obilježja koja prema prozodijskom modelu fonološke strukture znaka sa slike 4 pripadaju nemanualnim artikulatorima među inherentnim obilježjima u HZJ-u Šarac Kuhn *et al.* (2006: 67) grupiraju u osam skupina:

²⁵ *Ulnarno* označava stranu podlaktice na kojoj je lakatna kost.

- a) oblik usta (izgovaranje i specifični oblici i(li) pokreti usta)
- b) smjer pogleda (gore, dolje, lijevo, desno, „odnosno prema adresatu ili prema lokaciji u prostoru koja označava entitet smješten u taj prostor“ (Kavčić 2012: 29))
- c) položaj obrva (podignute ili spuštene)
- d) treptanje (jednostruko ili višestruko)
- e) pokret glave (gore, dolje, lijevo, desno)
- f) kimanje\odmahivanje glavom (jednostruko ili višestruko)
- g) rotiranje tijela
- h) naginjanje tijela (uključuje i slijeganje ramenima).

Važno je napomenuti da i govornici znakovnih jezika gestikuliraju i imaju više ili manje izraženu mimiku poput govornika govorenih jezika, odnosno da i mimika i gestikulacija i pri proučavanju znakovnih jezika mogu biti neverbalne, ali i verbalne, pa su time dio gramatike (v. Slamić 2015: 1–2).²⁶

Pojavljaju se dvije vrste oblika usta: izgovaranje (eng. *mouthing*) i specifični oblici i(li) pokreti usta. Tom su se razlikom u HZJ-u bavile Marčuš i Milković (2013) te Marčuš (2013). Izgovaranje je vezano uz govoreni jezik zbog čega se dovodila u pitanje samostalnost HZJ-a. Mnogo autora izgovaranje smatra „proizvodom miješanja kodova“ (Marčuš i Milković 2013: 128). Valja napomenuti da izgovaranje ne znači nužno i glasovnu produkciju, već i nijemo oblikovanje usana na način da se s njih može čitati kao i s usana govornika govorenog jezika. Autorice navode da do izgovaranja često dolazi uz imenice, znakove otvorenih vrsta riječi i morfološki jednostavne znakove. Marčuš (2013: 18) razlikuje četiri oblika izgovaranja u HZJ-u: izgovaranje cijele riječi, izgovaranje početnoga glasa, izgovaranje početnoga sloga i djelomično izgovaranje, tj. izgovaranje dijela riječi. Specifičnih oblika i(li) pokreta usta pak navodi 66 i grupira ih u šest osnovnih kategorija: otvorena usta, zatvorena usta, stisnute usne, onomatopeje i produkcija glasova, okluzija i frikcija (*ibid.* 19–20). Marčuš zaključuje „da se aktivnosti na ustima pojavljuju uz sve vrste riječi koje su definirane i u hrvatskom govornom jeziku, s time da je najveći broj znakova praćen izgovaranjem. Izuzetak su glagoli kod kojih prevladavaju specifični oblici i pokreti usta. Ipak, ti rezultati ne znače niti govore u prilog tome da je potrebno istovremeno znakovati i govoriti, već da izgovaranje ima posebnu funkciju u oblikovanju jezične poruke, što uključuje sljedeće funkcije: a) proširenje značenja znaka, odnosno semantička modifikacija znaka, b) razlikovanje manualnih homonima, c)

²⁶ Pretpostavljamo da se terminima verbalnog i neverbalnog želi razlikovati mimika koju i čujuć i gluhi koriste uglavnom nesvjesno od nemanualnih obilježja u znakovnim jezicima koja nisu prozvoljni već obavezni dijelovi nekih znakova.

nemanualno povezivanje dijelova rečenice te d) naglašavanje određenih manualnih informacija.“ (*ibid.* 70)

Primjer razlikovanja manualnih homonima izgovaranjem uz znakovanje prikazan je na slici 7. Znakovi brat i sestra manualni su homonimi. Ako značenje nije jasno iz konteksta, moguće je dodatno znakovati MUŠKO ili ŽENSKO, no brže je paralelno izgovoriti (dio) riječi. Znakovateljica na lijevoj slici samo djelomično izgovara riječ ‘sestra’ – dovoljno da se na njenim usnama lako očita glas *e*, dok znakovateljica na desnoj slici izgovara cijelu riječ ‘brat’.²⁷

Slika 7: lijevo: SESTRA, desno: BRAT

Nemanualnim obilježjem pomicanja obrva u HZJ-u bavila se detaljno Slamić (2015). Uočila je da se podizanje obrva češće javlja u znakovnim jezicima nego govorenima, i da se može pojaviti više puta unutar rečenice, npr. dvostruko podizanje obrva označuje i temu i fokus rečenice²⁸. Obrve mogu ostati podignute od trena pojavljivanja do kraja rečenice ili čak prijeći granicu rečenice. Podignute obrve tijekom cijelog iskaza bez promjene položaja smatra dijelom neverbalne komunikacije koji bi se pojavio i u govorenom, a ne samo znakovanom iskazu. Također, dulje trajanje podignutih obrva može imati intonacijsku ulogu što Slamić uspoređuje s podizanjem glasa u govorenom jeziku. Svojim istraživanjem Slamić potvrđuje da podignute obrve imaju sintaktičku funkciju u uvjetnim rečenicama, da se javljaju u jestno-

²⁷ Izvor: *Spread the Sign* s. v. brat i sestra URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/?> [pregled: kolovoz 2018.]

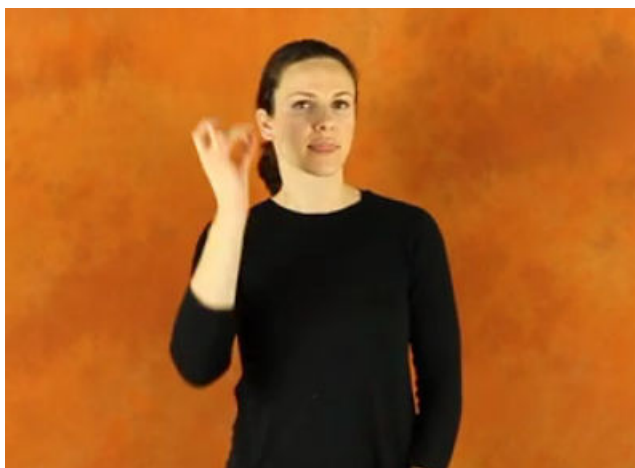
²⁸ Fokusom se naziva naglašavanje riječi ili skupine riječi koje su od posebne važnosti u rečenici tako da se mijenja red riječi u rečenici i intonacijom (v. Trask 2005. s. v. *fokus*), a u znakovnim jezicima i ponavljanjem.

niječnim pitanjima, te da imaju pragmatičku i prozodijsku ulogu. Smatra da ostale pojave tog obilježja treba dodatno istražiti (v. Slamić 2015: 50).

7. Morfologija HZJ-a

Kao i većina područja koja bi se mogla baviti HZJ-om, morfologija je za sada slabo istražena. Ovo poglavlje prikazuje dosadašnja saznanja kroz promjenjive vrste riječi, no valja napomenuti da se znakovi u dostupnim izvorima grupiraju u vrste riječi prema značenju. Stoga kada govorimo o imenicama, govorimo o znakovima koji označavaju bića, stvari i pojave, a kada govorimo o glagolima, govorimo o znakovima koji označavaju radnju, stanje ili zbivanje. Ovaj će rad stoga umjesto o imenicama govoriti o imeničkim znakovima, umjesto o glagolima o glagolskim znakovima, umjesto o pridjevima o pridjevskim znakovima itd.

Kao što je ranije najavljeno, ovisno o pokretu Šarac Kuhn *et al.* razlikuju jednostavne od složenih znakova. Jednostavni znakovi imaju samo jedan pokret, no oni složeniji (zato što su artikulatori pokreta različiti: ruka, dlan i(li) samo prsti) mogu imati dva pokreta od kojih će jedan biti „lokalni“, npr. promjena oblika šake. Npr. za riječ ‘dan’ poznata su nam dva znaka od kojih jedan sadrži samo jedan pokret [ekstenzija] srednjega prsta iz položaja šake malo-O-ext, a drugi [fleksija] prstiju i [luk] kao što je prikazano na slikama 8 i 9.^{29 i 30} Jednostavni bi se znakovi mogli usporediti s jednofonemskim riječima u hrvatskome jeziku. No ne možemo ih sa sigurnošću poistovjetiti s jednofonemskim riječima jer autori poput Sandler (2017: 51–53) tvrde da je u ovakvim slučajevima riječ o jednosložnim ili višesložnim riječima.

Slika 8: DAN₁

²⁹ Izvor: *Spread the Sign* s. v. *dan* URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/> [pregled: kolovoz 2018.]

³⁰ Izvor: *Spread the Sign* s. v. *dan* URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/> [pregled: kolovoz 2018.]

Slika 9: DAN₂

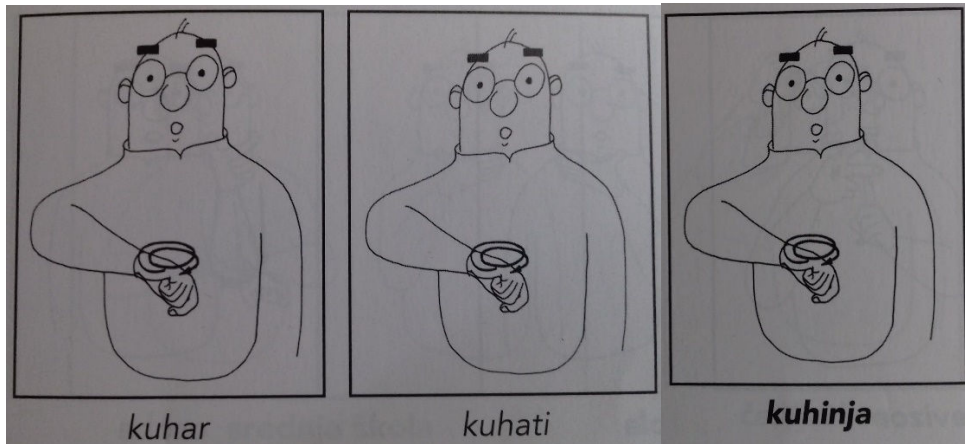
Milković i Bradarić-Jončić (2007 prema Radić Muhvić 2015: 22) prema mogućim kombinacijama parametara znaka navode pet vrsta znakova:

- a) jednoručni znakovi artikulirani u prostoru artikulacije bez dodira s tijelom;
- b) jednoručni znakovi koji dodiruju tijelo bilo gdje osim na nedominantnoj ruci;
- c) dvoručni znakovi kod kojih obje ruke izvode isti pokret;
- d) dvoručni znakovi kod kojih je jedna ruka dominantna, a druga pasivna, no oblik šake je isti na obje ruke;
- e) dvoručni znakovi kod kojih je jedna ruka dominantna, a druga pasivna te imaju različite oblike šake.

Morfemi znakovnih jezika često su jednofonemski, traju od neZavršne do Završne točke i sastoje se od oblika šake, orijentacije šake, mjesta artikulacije, pokreta i nemanualnih obilježja.

7.1. Razlikovanje imeničkih i glagolskih znakova

Stokoe je u svojim istraživanjima bio zaključio da ne postoji razlika između imeničkih i glagolskih znakova u ASL-u. Tu tvrdnju ispravljaju Supalla i Newport 1978. istraživanjem koje dokazuje postojanje razlika među tim vrstama riječi, a Abner 2014. smatra da se imenički znakovi tvore od glagolskih (v. Marić 2015: 15–17). Značenjski bliski leksemi istoga korijena (npr. KUHATI, KUHAR, KUHINJA kojima je zajednički ikonički znak za miješanje kuhačom) imaju gotovo identične parametre znaka (slika 10). Priručnik *Znak po znak 1* (v. 2006: 70) navodi da HZJ takve gotovo jednake znakove dijeli na *nominalne* i *predikatne* znakove. Predikatni znakovi izriču neku radnju, stanje i zbivanje, a nominalni su znakovi imenske riječi (imenice, pridjevi, brojevi, zamjenice). Nominalni se znakovi razlikuju od predikatnih kraćim i oštrijim pokretom (v. ZPZ 2 2006: 177).

Slika 10: KUHAR, KUHATI, KUHINJA (ZPZ 1 2006: 75 i 116)

Marić (2015) istražuje razlikovna obilježja imeničkih i glagolskih znakova u HZJ-u. Navodi da Abner analizom parova imeničkih i glagolskih znakova pokazuje da je tvorbi imeničkih znakova od glagolskih svojstven proces reduplikacije (v. Abner 2014 *prema* Marić 2015: 28). No kako je reduplikacija način tvorbe nesvršenih glagola iz svršenih, Marić postavlja pitanje može li reduplikacija biti sredstvo razlikovanja imeničkih i glagolskih znakova (v. 2015: 28). Zaključuje da se korištenjem pojma reduplikacije za opis tvorbe i imeničkih znakova i nesvršenih glagolskih znakova stvara konfuzija, pa u istraživanju koristi prozodijski model fonološke strukture znaka (v. *ibid*: 52–53). Rezultate istraživanja prikazuje u tablici 5 gdje je N broj pojavljivanja traženih obilježja.

Marić zaključuje sljedeće: „Imenice se u pravilu ponašaju kao napeti [trepereci pokreti]. Nekolicina imenica ostvaruje se korištenjem epentetskog pokreta koji rezultira obilježjem [kontakt]. Nekoliko imenica ima obilježje [ravan pokret]. Mora se naglasiti da se ni uz jednu imenicu nije pojavilo obilježje [putanja]. Glagoli u pravilu imaju prozodijsko obilježje [putanja] koje se može opisati kao duži pokret i veća amplituda od imenica“ (*ibid*: 52).

Od nemanualnih obilježja navodi da je izgovaranje češće kod imeničkih znakova dok su kod glagolskih češći specifični oblici i(li) pokreti usta, što potvrđuje istraživanje Marcaš (v. 2013: 24).

SKUPINA	PROZODIJSKA OBILJEŽJA		N
	IMENICE	GLAGOLI	
1.	[ravan pokret]	[ravan pokret + putanja:iscrtavanje]	2
2.	[kontakt]	[putanja:smjer]	4
3.	[trepereći pokreti + promjena orijentacije: fleksija]	[promjena orijentacije: fleksija + putanja:iscrtavanje]	3
4.	[trepereći pokreti + promjena orijentacije: supinacija]	[promjena orijentacije: supinacija + putanja:iscrtavanje]	3
5.	[trepereći pokreti + promjena otvorenosti šake]	[promjena otvorenosti šake + putanja:iscrtavanje]	2
6.	[trepereći pokreti + promjena postavki]	[promjena postavki + putanja:iscrtavanje]	11
7.	[trepereći pokreti + luk]	[luk + putanja:iscrtavanje]	1
8.	[trepereći pokreti + krug]	[krug + putanja:iscrtavanje]	3
9.	[trepereći pokreti + promjena postavki + promjena orijentacije: fleksija]	[promjena orijentacije: fleksija + putanja:iscrtavanje]	1

Tablica 5: Prozodijska obilježja parova imenica i glagola (Marcaš 2015: 35)

7.2. Glagolski znakovi

Trask (v. 2005: s. v. *glagoli*) navodi da su glagoli univerzalna vrsta riječi jer nije otkriven jezik bez njih. „Glagoli su promjenjive riječi kojima se izriču procesi – radnja, stanje i zbivanje. Karakteriziraju ih kategorije vida, lica, načina, vremena i stanja“ (Barić *et al.* 2005: 222). Budući da su znakovni jezici neovisni o govorenim jezicima, za očekivati je da glagoli znakovnih jezika možda neće imati iste kategorije, no za njima se tragalo u istraživanjima kao što će sljedeća potpoglavlja prikazati.

7.2.1. Vid, aktionsart, teličnost i aspekt glagola

Kategorija vida značajka je jezika koja dijeli glagole na svršene ili perfektivne i nesvršene ili imperfektivne glagole. Pitanje jesu li doista slavenski jezici utjecali na znakovne jezike, ili su govornici slavenskih jezika samo tražili strukture koje su im poznate iz materinskih jezika u znakovnim jezicima koje su proučavali te ih zbilja uočili, ovaj će rad ostaviti neodgovorenim. Parovi glagola koji imaju isto značenje, ali se razlikuju po vidu vidski su parnjaci, npr. 'pisati' – 'napisati'. No neki se izvedeni glagoli mogu značenjski razlikovati od glagola od kojega su tvoreni (npr. 'pisati' – 'prepisati' ili 'pisati' – 'zapisati') što se naziva *aktionsart* (v. Trask 2007: s. v. *aspect*). *Aspekt* je univerzalna jezična kategorija izricanja svršenosti i nesvršenosti radnje, a to se izricanje morfološki realizira glagolskim vidom, a leksički aktionsartom (v. Novak Milić 2010: 134). Uz ove pojmove valja još spomenuti i opreku *teličnosti* i *ateličnosti* glagola koju može imati i cijeli predikatni skup i čak cijela rečenica, a ne samo glagol. Teličnost je svojstvo glagolske radnje koja ima završnu točku, dok ateličnost potencijalno može izražavati neograničeno vremensko trajanje (v. Marić 2015: 25). Novak Milić (v. 2010: 141) teličnost svrstava u sintaktičko i leksičko izricanje aspekta. Teličnost je u znakovnim jezicima zanimljiva jer se najčešće javlja u znakovima čiji pokret završava kontaktom s tijelom ili naglim zaustavljanjem pokreta u artikulacijskom prostoru (kao na slici 11 gdje su prikazani SLUŠATI i ČUTI), odnosno početna se (ili neZavršna) točka i Završna točka razlikuju iz čega Wilbur zaključuje da „fonološka struktura znaka reflektira semantičku“, a ta se tvrdnja naziva hipotezom vidljivosti događaja (2010 *prema* Marić 2015: 26). Hipotezu vidljivosti događaja u HZJ-u potvrdila je Milković (2011 *prema* Marić 2015: 28). Marić (2015: 26) navodi da „HZJ sustavno razlikuje vidske parove svršenih i nesvršenih glagolskih znakova prema glagolskom korijenu“ i da prema glagolskom korijenu Milković (2011) glagolske znakove u HZJ-u dijeli u tri skupine:

- a) glagoli promjene – mogu se podijeliti na svršene (perfektivne) i nesvršene (imperfektivne) glagole, a najčešće se razlikuju prema značajci [vrsta pokreta] pri čemu svršeni glagoli imaju jedan [napet pokret], a ponavljanjem tog pokreta nastaju nesvršeni parnjaci glagola. Svršeni parnjak nesvršenomu glagolu nastaje "dodavanjem obilježja [napet pokret] i nagli završetak" (Milković 2011 *prema* Marić 2015: 26);
- b) glagoli slaganja³¹ – nesvršeni glagoli kojima su u osnovi [trepereći pokreti], a koji svršeni parnjak dobivaju izricanjem glagola i ishoda (glagol + glagol, npr.

³¹ U tvorbi riječi *slaganje* je proces spajanja dvaju punoznačnih riječi koje se povezuju interfiksom. Smatramo da bi ovdje točnije bilo govoriti o *složenim glagolima*.

DOGOVARATI + ZAVRŠITI = DOGOVORITI, glagol + prilog, npr. DORUČKOVATI_{nesvršeno} + VEĆ = DORUČKOVATI_{svršeno}, glagol + neodređena zamjenica, npr. GORJETI + SVE = IZGORJETI, glagol + prijedlog, npr. ŠETATI + OD\DO = PROŠETATI);

- c) glagoli različitih osnova³² – dva različita, ali semantički povezana glagola koji čine vidski par, npr. SLUŠATI i ČUTI na slici 11 (v. Marić 2015: 26–27).³³

Slika 11: SLUŠATI i ČUTI

Dukić (2011: 32) u svom istraživanju potvrđuje tezu koju je postavila Milković (2011 *prema ibid.*) da je glagolski vid u HZJ-u označen i nemanualno, te navodi da „postoji sustavna razlika u nemanualnom označavanju glagolskog vida u HZJ pri čemu ne dolazi do preklapanja nemanualnih oznaka svršenih i nesvršenih glagola.“ To znači da su svršeni i nesvršeni glagolski znakovi jasno razlučivi – nesvršeni glagolski znakovi najčešće su označeni nemanualnim oznakama [otvorena usta] i [dugi izdah], dok su svršeni glagolski znakovi najčešće označeni nemanualnom [oznakom izdah] i [zatvaranje usta] što prikazuje i na primjerima znakova PUTOVATI, OTPUTOVATI i DOPUTOVATI sa slike 12. PUTOVATI je označen oznakom [otvorena usta], OTPUTOVATI oznakom [izdah], a DOPUTOVATI je osim kontaktom dominantne ruke s nedominatnom označen i oznakom [otvoreno→zatvoreno] – radnja završava kad se zatvore usta.

³² Budući da je riječ o podjeli glagola prema glagolskom korijenu, ovdje je riječ o glagolima različitih *korijena*.

³³ Izvor: *Spread the Sign* s. v. *slušati* i *čuti* URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/>? [pregled: kolovoz 2018.]

Slika 12: PUTOVATI, OTPUTOVATI, DOPUTOVATI (Dukić 2011: 17-18)

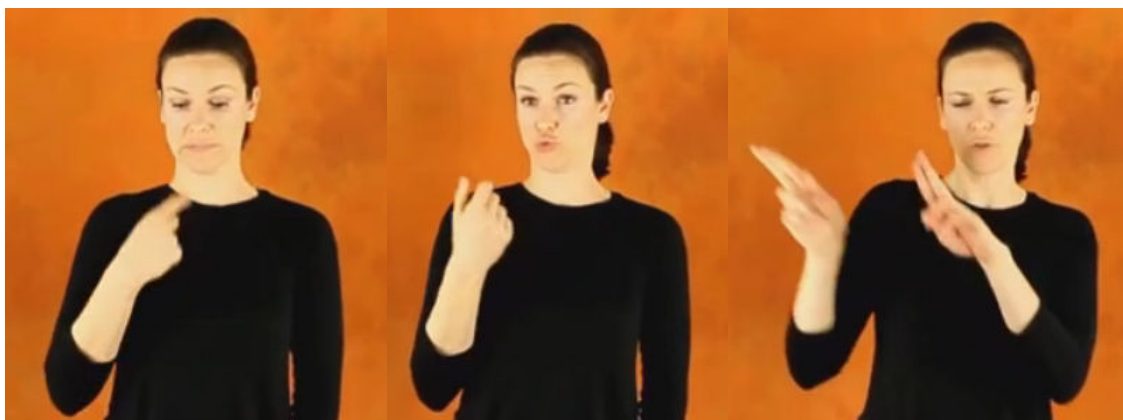
7.2.2. Glagolska vremena

HZJ razlikuje samo tri glagolska vremena: prošlo, sadašnje i buduće (v. ZPZ 1 2006: 87). Kao i u gotovo svim jezicima svijeta, prošlost se u fizičkom prostoru smješta iza znakovatelja, a budućnost ispred njega. Znak SADA znakuje se tik uz tijelo znakovatelja. HZJ ima poseban znak za prošlo vrijeme, PRIJE, koji se znakuje kao dio predikata, a može se opisati kao zamahivanje rukom unatrag preko ramena. Što je neki događaj dalje u prošlosti, pokret ruke je intenzivniji prema natrag ili ga se više puta ponavlja. Također, HZJ ima poseban znak za

buduće vrijeme BUDE koji se također znakuje kao dio predikata, a može se opisati kao tapkanje ispruženog kažiprsta i srednjeg prsta jedne ruke (oblik šake U) po ispruženom kažiprstu i srednjem prstu druge ruke pri čemu su ruke govornika blago savinute, a šake se nalaze u visini prsa. Što je neki događaj dalje u budućnosti, znak BUDE intenzivnije se znakuje prema naprijed, od znakovatelja (v. ZPZ 2 2006: 80). Takvo označavanje vremenskih točaka nije vrlo precizno. Ako je važno znati točno vrijeme vršenja neke radnje, vrijeme će se znakovati adverbijalno (v. *op. cit.*: 129), točnije znakovat će se točan dan, mjesec, godina, sat ili neka slična oznaka kao u primjeru na slici 15.³⁴

Slika 13: 'Vratit ću se' JA VRATITI.

Slika 14: 'Vratit ću se uskoro' JA USKORO VRATITI.

³⁴ Izvor: *Spread the Sign* s. v. prošle godine bila je poplava URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/> [pregled: kolovoz 2018.]

Na slikama 13 i 14 nalaze se primjeri rečenica koje ne koriste znak BUDE ili PRIJE već kontekst (JA VRATITI ovisno o kontekstu može biti u budućem ili u prošlom vremenu) ili npr. znak USKORO (JA VRATITI USKORO u budućem vremenu).^{35 i 36}

Slika 15 prikazuje rečenicu u kojoj se koristi znak PRIJE u kombinaciji sa znakom GODINA kako bi se znakovala sintagma ‘prošle godine’.

Slika 15: ‘Prošle godine bila je poplava’ PRIJE GODINA POPLAVA

U HZJ-u nema potrebe za kopulom (v. ZPZ 2 2006: 56). Rečenica: ‘Ja sam iz Zagreba, a ona je gluha.’ znakovat će se nizom JA ZAGREB. ONA GLUHA. Ili kao u primjeru sa slike 1 rečenica ‘Ja sam nagluha’ znakuje se nizom JA NAGLUH. Razlikovanje značenja izjave ‘Ja sam iz Zagreba’ od izjave ‘Ja sam Zagreb’ proizlazi iz konteksta.

7.2.3. Negacija glagola

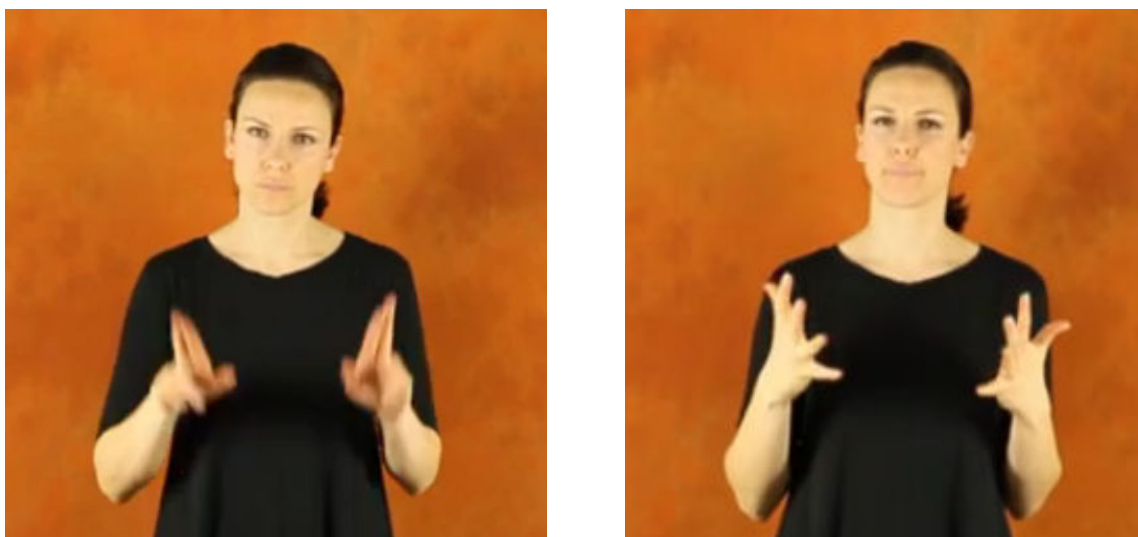
HZJ rečenice najčešće negira znakom NE.³⁷ Hrastinski (2010 *prema* Kavčić 2012: 49) opisuje dva elementa znaka NE: manualni znak NE i nemanualne oznake odmahivanja glavom lijevo-desno. Manualni znak NE u rečenici se javlja prije glagolskoga znaka koji se negira (v. ZPZ 1 2006: 69, 89). Istovremeno se javlja i nemanualna oznaka odmahivanja glavom, no njena artikulacija traje do kraja znakovanja glagolskoga znaka koji se negira. U praksi se često ispušta manualni dio znaka NE (v. ZPZ 3 2006: 88). Osim znaka NE HZJ za negiranje koristi i znakove NIKAD, NIJEDAN te NULA, NIŠTA, NIMALO (v. Kavčić 2012: 50). Neki glagolski znakovi (npr. JESAM – NISAM, VOLIM – NE VOLIM, ZNAM – NE ZNAM, HOĆU – NEĆU, MOGU – NE MOGU, POZNAJEM – NE POZNAJEM, IMAM – NEMAM,

³⁵ Izvor: *Spread the Sign* s. v. *vratit ću se* URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/> [pregled: kolovoz 2018.]

³⁶ Izvor: *Spread the Sign* s. v. *vratit ću se uskoro* URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/> [pregled: kolovoz 2018.]

³⁷ Ne koristimo termin *čestice* jer, kao što je ranije rečeno, podjela znakova prema vrstama riječi proizlazi samo iz njihova značenja. NE možemo zvati i negacijskom rječju.

DAM – NE DAM) negiraju se supletivnim³⁸ znakovima umjesto znakom NE (v. ZPZ 1 2006: 138) – nije dostupna potvrda podatka zašto se baš ti glagoli tako negiraju, no pretpostavljamo da su baš ti glagoli najfrekventniji u HZJ-u. Slika 16 donosi primjer supletivnoga para IMATI – NEMATI. Osim različitih oblika šaka, razlikuje ih i vrsta pokreta – IMATI ima oznaku [ravan pokret], a NEMATI [trepereći pokret].

Slika 16: lijevo IMATI, desno NEMATI

7.2.4. Glagolske vrste

Priručnik za polaznike tečaja HZJ-a Saveza Dodir ZPZ glagolske znakove ovisno o vršitelju radnje dijeli na *nepromjenjive* (ili *jednostavne*) glagolske znakove i *promjenjive* glagolske znakove. Promjenjive glagolske znakove dijeli još na *flektivne* (ili *sročne*) glagolske znakove i *prostorne* glagolske znakove. Jednostavni glagolski znakovi u HZJ-u nemaju fleksiju. Kako bi se znalo tko je vršitelj radnje, znakuje se vršitelj radnje+infinitiv (v. ZPZ 1 2006: 55). Flektivni glagolski znakovi određuju subjekt i objekt izmjenom kretnje znaka, točnije: glagolski se znak izvodi pokretom od subjekta prema objektu (v. *op. cit.*: 123). Glagolski znak UČITI može imati pokret šake od znakovatelja kada je on subjekt koji poučava, ili pak može imati pokret šake prema znakovatelju ako je on trpilac radnje poučavanja (v. *op. cit.*: 88). Također, flektivni glagolski znakovi iskazuju i jedninu i množinu kretnjom, npr. JAVLJATI uvećava broj ponavljanja pokreta od subjekta prema objektu za broj objekata. Ono što dio glagolskih znakova drastično razlikuje od glagola govorenih jezika njihova je sposobnost prenošenja informacija o prostoru. Prostorni glagolski znakovi sadrže informaciju o objektu

³⁸ Supletivnost u HZJ-u znači da je promijenjeno neko od oblikotvornih obilježja znaka.

glagola i o lokaciji objekta te fizički prostor preslikavaju na prostor artikulacije (v. *op. cit.*: 124) – oponaša se put ili lokacija. Točke koje znakovatelj odabere kao pozicije određenih lokacija moraju se upamtiti i dosljedno koristiti do kraja teme. To znači da će se nakon određenja točaka lokacija glagolski znak znakovati između tih točaka i u smjeru vršenja radnje. Npr. ako znakovatelj sugovorniku opisuje svoje putovanje iz Osijeka preko Zagreba za Split, u artikulacijskom će prostoru lokacije gradova prikazati kao na zemljopisnoj karti, a samu radnju (npr. PUTOVATI) znakovati između tih lokacija. Ti glagolski znakovi nemaju fleksiju lica i broja, a način i vid ostvaruju se mijenjanjem pokreta te nemanualnim oznakama. Nepromjenjivi su glagolski znakovi isti bez obzira na vršitelja radnje jer ne sadrže informaciju o tome tko sudjeluje u radnji (npr. znak SLUŠATI na slici 11) te je ispred takvih glagolskih znakova obavezno znakovanje imena vršitelja radnje ili nekog zamjeničkog znaka (v. *op. cit.*: 87). Jednostavni i prostorni glagolski znakovi ostvaruju vid i način promjenom pokreta i nemanualnim oznakama, a svršenost radnje može se naznačiti izvođenjem rezultata radnje (v. ZPZ 2 2006: 129).

Prostorni glagolski znakovi u znakovnim jezicima imaju podvrstu koju literatura naziva *klasifikatorima*, a oni su „morfološki podsustav kojim se označavaju prostorni odnosi, događaji koji uključuju kakvo kretanje entiteta/predmeta te oblike i dimenzije objekata“ (Sandler i Lillo-Martin 2005 *prema* Kavčić 2012: 20).

7.2.5. Klasifikatori

Kavčić navodi da klasifikatori (eng. *classifiers*) postoje u govorenim jezicima Dalekog istoka, ali i drugim jezicima (v. 2012: 21). U govorenim jezicima klasifikatori su vezani morfemi ili posebne riječi koji nose značenja. Ujević (2011: 6) ne ulazi u raspravu jesu li klasifikatori govorenih i znakovnih jezika povezani, već klasifikatore HZJ-a istražuje neovisno o hrvatskom jeziku. Klasifikatori su nedjeljivi od imeničkih riječi, no literatura ih opisuje zajedno s glagolskim znakovima jer se klasifikatori inkorporacijom spajaju s glagolskim znakovima.³⁹ Klasifikatori su strukture svojstvene znakovnim jezicima i „složene konstrukcije kojima se izražava kretanje (‘auto vozi uzbrdo’), pozicija (‘jabuka je na stolu’), oblik i veličina predmeta (‘drži dugačku i tanku cijev’) te rukovanje predmetom (‘lakirati nokte’)“ (Emmorey 2002 *prema* Ujević 2011: 3–4). U svom radu o vrstama klasifikatora u hrvatskom znakovnom jeziku Ujević klasifikatore HZJ-a dijeli na četiri vrste:

³⁹ Marković inkorporaciju definira kao gramatički proces pri kojemu jedan flektivni oblik riječi objedinjuje dva ili više leksičkih morfema i kaže da je obično riječ o glagolu i njegovim dopunama (v. 2009.)

- a) klasifikatori entiteta (eng. *Whole Entity classifiers*),
- b) klasifikatori rukovanja (eng. *Handling/Instrumental classifiers*)⁴⁰,
- c) klasifikatori koji označavaju oblik i veličinu objekta (eng. *Size and Shape Specifiers* ili *SAAS*),
- d) klasifikatori koji označavaju dio tijela entiteta (eng. *Body part classifiers*) (2011:13).

Entitet o kojem se govori predstavljen je oblikom šake. Klasifikatori rukovanja (tj. klasifikatori koji označavaju predmet kojime se rukuje) oblikom i pokretom šake izriču podatke o objektu kojime se rukuje. Klasifikatori koji označavaju oblik i veličinu objekta (SAAS klasifikatori) daju informacije o izgledu nekog objekta, a Supalla (v. 1982 *prema ibid.*) ih dijeli na dvije podskupine: *statični SASS klasifikatori* koji se sastoje samo od oblika šake i *pomični* ili *aktivni SASS klasifikatori* koji se sastoje od oblika šake i pokreta koji prenose značenje o obliku i veličini objekta. Klasifikatori koji označavaju predmet kojime se rukuje i SAAS klasifikatori često imaju funkciju pridjeva (Korunek 2012: 7). Klasifikatori koji označavaju dio tijela entiteta oblikom šake ili drugim dijelovima tijela znakovatelja označavaju dijelove tijela drugih živih bića (v. Ujević 2011: 13).

7.3. Imenički znakovi

Imenički su znakovi u HZJ-u nominalni znakovi, kao i pridjevski, zamjenički i brojevni znakovi. Imenica hrvatskog standardnog jezika ima padež, rod i broj. HZJ nema padeže – padežna značenja razumiju se iz konteksta. Također, imenice HZJ-a nemaju rod, a spol osobe može se iskazati na tri načina:

- a) znakovima koji znače entitete pojedinoga spola (npr. BAKA i DJED posve su različiti znakovi),
- b) dodavanjem znaka MUŠKO ili ŽENSKO uz spolno neutralan znak, npr. BRAT\SESTRA (engl. *SIBLING*) iskazuju se znakom istih manualnih obilježja (tzv. manualni homonimi, slika 7), pa ako se želi naglasiti da je riječ o *sestri* znakovat ćemo ŽENSKO-SESTRA/BRAT, ili
- c) uz spolno neutralan znak javlja se nemanualno obilježje izgovaranja ili djelomičnog izgovaranja riječi *muško* ili *žensko* (v. ZPZ 1 2006: 70).

Jednina ili množina imeničkoga znaka iskazuju se ponavljanjem znaka ili znakovanjem točnog broja osoba, predmeta ili pojava o kojima je riječ.

⁴⁰ Umjesto termina *klasifikatori rukovanja* predlažemo termin *klasifikatori koji označavaju predmet kojime se rukuje*.

7.4. Pridjevski znakovi

Pridjevski znakovi hrvatskog znakovnog jezika također su nominalne riječi. Istraživala ih je Korunek (2012). Pridjevske znakove dijeli na vrste prema sintaktičnim, semantičkim, morfološkim i leksičkim kriterijima.

Korunek (2012: 37) na temelju svog istraživanja prema sintaktičkim kriterijima razlikuje dvije funkcije pridjevskih znakova: „Pridjeve u HZJ s obzirom na položaj u odnosu na imensku riječ možemo podijeliti u dvije vrste: *prenominalni pridjevi* (dolaze ispred imenske riječi) i *postnominalni pridjevi* (dolaze iza imenske riječi).“ Korunek potvrđuje da HZJ, kao i ASL, razlikuje *atributne* i *predikatne pridjevske znakove* s obzirom na njihovu funkciju u rečenici. Atributni pridjevski znakovi mogu biti i prenominalni i postnominalni, a u funkciji su atributa imenici, imeničkoj zamjenici⁴¹ ili poimeničenom pridjevu⁴². Predikatni pridjevski znakovi uglavnom su u postnominalnom položaju i dio su imenskih predikata, a kako HZJ ne koristi nenaglašeni oblik pomoćnog glagola *biti*, rečenica s imenskim predikatom poput ‘Ja sam slab’ znakovat će se kao JA SLAB. U takvim se rečenicama javlja tzv. *indeksiranje* – oblik šake s ispruženim kažiprstom (ili INDEX) kojime se pokazuje na referent znakovatelja (v. Korunek 2012: 41–42). Indeksiranje će se spominjati i u poglavlju o zamjениčkim znakovima u HZJ-u, ali i drugim nacionalnim znakovnim jezicima. Predikatni pridjevski znakovi mogu biti i u prenominalnom položaju kada su fokus. Fokus se može ostvariti i repeticijom pridjeva unutar rečenice, npr. ‘Povukao je veliku ribu’ može se znakovati kao POVUĆI VELIK RIBA VELIK čime se naglašava da je riječ o „stvarno jako velikoj ribi“ (Korunek 2012: 45).

Leksičkim kriterijima pridjevi hrvatskoga jezika dijele se na opisne, gradivne i posvojne (v. Barić *et al.* 2005: 174, a takva je podjela prisutna i u HZJ-u. Korunek u svom istraživanju navodi da su opisni pridjevski znakovi najzastupljeniji te da uz imenicu može stajati jedan pridjevski znak, ali i više njih. Navodi i da su se u njenom istraživanju rijetko javljali gradivni pridjevski znakovi. Na tim rjeđim primjerima uočava da su znak DRVO i znak DRVEN manualni homonimi, tj. znakovi koji se razlikuju samo nemanualnim parametrom izgovaranja. Posvojne pridjevske znakove svrstava u posebnu kategoriju (posvojne strukture – pripadaju im i posvojne zamjenice) te im u svom radu ne pridaje mnogo pozornosti.

⁴¹ Imenička je zamjenica zamjenica kojom se u rečenici zamjenjuje imenica (v. Barić *et al.* 2005: 203).

⁴² Poimeničeni pridjev ima oblik i značenje imenice, te se mijenja kao imenica (npr. imenica *zlo*, ime *Jasna* i *Zvečevo*). Može zadržati oblik pridjeva (npr. *Hrvatska*) (v. Barić *et al.* 2005: 181).

Semantička podjela u HZJ-u razlikuje 15⁴³ tipova pridjevskih znakova koje ima i hrvatski jezik:

- a) dimenzije – npr. *velik, malen, dug, kratak, uzak, širok...*
- b) dob – npr. *nov, mlad, star...*
- c) vrijednost – npr. *dobar, loš, savršen, čudan, važan...*
- d) boja – npr. *crn, bijel...*
- e) fizičko svojstvo – npr. *tvrd, mek, lagan, moker, gladak, zdrav, bolestan...*
- f) ljudska osobina – npr. *ljubomoran, sretan, drag, pametan, zao...*
- g) brzina – npr. *brz, hitar, spor...*
- h) složenost – npr. *lak, težak, jednostavan...*
- i) sličnost – npr. *sličan, različit, drugačiji...*
- j) kvalifikacija ili vrednovanje – npr. *konačan, istinit, moguć, običan...*
- k) kvantifikacija ili obasizanje – npr. *sav, cio, neki, nekoliko, dovoljan...*
- l) položaj – npr. *visok, nizak, blizak, dalek...*
- m) glavni brojevi i riječi za *prvi* i *posljednji*
- n) posvojnost – npr. *Adamov, Evin, školski...*
- o) intenzifikacija ili pojačanje – npr. *Takva divna torba! Kakav poslušan psić!* (v. Korunek 2012: 25–26)

Prvih sedam tipova pridjeva (a–f) naziva se osnovnim tipovima, a sljedećih šest (h–m) tipično je za jezike s velikim klasama pridjeva (v. Marković 2010: 31–33) što Korunek (v. 2012: 26) preuzima i u kontekstu HZJ-a.

Slika 17: *VELIK*₁ i *VELIK*₂

⁴³ Autorica vrste pridjeva HZJ-a preuzima iz: Dixon 2004. i Corbett 2004. prema Marković, Ivan. 2012. *Uvod u pridjev.* 31–33. Marković navodi i 16. tip pridjeva (modalnost dužnosti ili deontička modalnost), no on nije pronađen u HZJ-u te ga stoga ne navodimo.

Morfološka podjela razlikuje dvije skupine pridjevskih znakova: *pridjeve sročnosti* i *pridjeve nesročnosti* ili *jednostavne pridjeve* (slično kao što ZPZ 1 dijeli glagole na promjenjive i nepromjenjive ili jednostavne (v. ZPZ 1 2006: 55)). Sročnost u hrvatskom jeziku podrazumijeva slaganje pridjeva u rodu, broju i padežu s riječima na koje se odnosi. Takva je sročnost nemoguća u HZJ-u kao i u drugim znakovnim jezicima jer pridjevski znakovi nemaju rod, broj ni padež. U HZJ-u „Sročnost između imeničkog i pridjevskog znaka sagledava se s aspekta lokalizacije u prostoru. Pridjevski znak mora biti lokaliziran na isto mjesto u prostoru gdje je prethodno bio smješten imenički znak kada je pridjevski znak u postnominalnom položaju, a kada je pridjevski znak u prenominalnom položaju imenički mora biti smješten na isto mjesto gdje je prethodno bio smješten pridjevski znak.“ (Korunek 2012: 33) Pridjevski znakovi sročnosti smješteni su u prostoru, a morfološka promjena koju dopuštaju promjena je pokreta i orijentacije dlana (v. Korunek 2012: 33).⁴⁴ Klasifikatori koji označavaju oblik i veličinu objekta mogu imati funkciju pridjeva, pa se mogu svrstati među pridjeve sročnosti (v. Korunek 2012: 33 i 47). Dok statični SASS obuhvaća subjekt ili objekt i atribut, aktivni SASS može obuhvaćati subjekt, atribut i predikat i stoga može stajati zasebno kao cjelovita semantička cjelina (v. *ibid.* 47–48). Slika 17 prikazuje dvije varijante pridjevskoga znaka VELIK – desna dolazi iz rečenice ‘Naša obitelj je velika’, a lijeva dolazi iz rečenice ‘Želim veliku Colu’ u kojoj se pridjevski znak VELIK ikonički modificirao da, laički rečeno, opiše veliku čašu Cole.⁴⁵

7.4.1. Stupnjevanje pridjevskih znakova u HZJ-u

Pridjevski znakovi HZJ-a kao i pridjevi hrvatskoga jezika opisuju se kao da imaju kategoriju stupnjevanja u tri stupnja: pozitiv, komparativ i superlativ. No ti su stupnjevi nedovoljno razgraničeni i moguće je veliko nijansiranje u značenju kako opisujemo niže. HZJ komparativ najčešće tvori dodavanjem znakova JOŠ, VIŠE i JOŠ VIŠE pred pridjevski znak (v. Korunek 2012: 53). Kao moguća tvorba komparativa spominje se i modifikacija pokreta kojom se kompariraju pridjevi smješteni u prostoru (pridjevi sročnosti) i vezana je uz ranije spomenutu hipotezu vidljivosti događaja (v. 2012: 55). Priručnik ZPZ 2 pak navodi tri mogućnosti iskazivanja komparativa:

⁴⁴ Promjena sročnih pridjevskih znakova morfološka je jer pridjev mijenja oblik (oblik šake, položaj u artikulacijskom prostoru ili vrstu pokreta) kako bi se prilagodio znaku kojega pobliže opisuje.

⁴⁵ Izvor: *Spread the Sign* s. v. ‘Želim veliku Colu’ i ‘Naša obitelj je velika’ URL:

<https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/?> [pregled: kolovoz 2018.]

- a) ponavljanje znaka, ali intenzivnijim pokretom od pozitiva pridjeva;
- b) znakuje se usporedba tako da se prvo jedna vrijednost postavi u prostor artikulacije, a zatim se u odnosu na nju dodaje druga vrijednost;
- c) pred pozitiv pridjeva dodaju se ranije spomenuti dodatni znakovi (2006: 174-175).

Ponavljanje znaka ili *repeticija* ono je što Korunek (2012: 69) naziva *intenzifikacijom pridjeva* i sagledava ju kroz stupnjeve *pozitiv*, *intenziv* i *ekscisiv*. Intenziv je oblik koji iskazuje pojačanost (npr. *jako crven*), a ekscisiv je oblik koji iskazuje prekomjernost svojstva koje se iskazuje pridjevom (npr. *prevelik*) (v. Trask 1992 i Croft 1991 *prema* Marković 2010). Intenzifikacija se koristi na pridjevskim znakovima koji nemaju gornju granicu svojstva. HZJ intenziv tvori dodavanjem leksičkog predznaka JAKO, modifikacijom osnovnog pokreta i nemanualnim oznakama (izgovaranje i djelomično izgovaranje). Ekscisiv se u HZJ-u tvori dodavanjem leksičkog predznaka PUNO/PREVIŠE ili, češće, modifikacijom pokreta (v. Korunek 2012: 71–72).

Drugu opciju priručnika *ZPZ 2 – znakovanje usporedbe* – ne možemo nazivati pravom komparacijom već, kako joj i sam naziv kaže, usporedbom.

HZJ superlativ tvori dodavanjem znakova NAJ i NAJ+VIŠE. No za razliku od hrvatskog jezika koji prefiks *naj-* dodaje komparativu pridjeva, HZJ predznak dodaje pozitivu pridjevskoga znaka. Kao i komparativ, i superlativ se može tvoriti modifikacijom pokreta kod pridjevskih znakova smještenih u prostoru (sročnih pridjeva) (v. Korunek 2012: 63). Na slikama 18 i 19 prikazane su rečenice ‘Ja sam stariji’ i ‘Ja sam prestara’ – pridjevski je znak u obje STAR, a nemanualne oznake, tj. izrazi lica ono su što ih razlikuje.⁴⁶ U prvoj je rečenici riječ o neutralnome izrazu lica, dok je u drugoj izraz lica negativan što je u skladu s vjerovanjem da je negativno biti *prestar*.⁴⁷

⁴⁶ Izvor: *Spread the Sign* s. v. *ja sam stariji* URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/>? [pregled: kolovoz 2018.]

⁴⁷ Izvor: *Spread the Sign* s. v. *ja sam prestara* URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/search/>? [pregled: kolovoz 2018.]

Slika 18: 'Ja sam stariji' JA STAR

Slika 19: 'Ja sam prestara' JA STAR.

HZJ ima dva pridjevska znaka koji u komparaciji imaju supletivne osnove: DOBAR-BOLJI-NAJBOLJI i LOŠ-GORI-NAJGORI. Znakovi DOBAR i BOLJI razlikuju se po mjestu artikulacije, vrsti pokreta i orijentaciji dlana, a zajednički im je samo oblik šake. U drugom se primjeru znakovi LOŠ i GORI razlikuju po svim parametrima znaka (v. Korunek 2012: 68).

7.5. Zamjениčki znakovi

Vulje 2006. istražuje zamjenice HZJ-a u svom diplomskom radu, no u vrijeme pisanja ovoga rada taj rad nije bio dostupan, pa podaci o zamjениčkim znakovima HZJ-a dolaze iz sekundarnih i ostalih izvora.

Kavčić navodi da se značenje zamjenice artikulira pokazivanjem (kažiprstom ili dlanom) prema određenoj lokaciji u prostoru. Riječ je o deiktičkim znakovima koje nema potrebe poistovjećivati sa zamjenicama, no bismo dalje koristiti termine *zamjenica* i *zamjениčki znak* radi lakšeg razumijevanja. Alibašić Ciciliani i Wilbur razlikuju pet funkcija pokazivanja:

- a) pokazivanje u funkciji ličnih zamjenica
- b) pokazivanje u funkciji pokaznih zamjenica
- c) pokazivanje u funkciji lokativa
- d) pokazivanje u funkciji posvojnih zamjenica
- e) pokazivanje u funkciji povratno-posvojne zamjenice (v. 2006: 101).

Funkcije ličnih i pokaznih zamjenica te lokativa artikuliraju se pokazivanjem kažiprstom (oblik šake L ili INDEX) prema referentu, a funkcije posvojnih zamjenica i povratno-posvojne zamjenice pokazivanjem dlanom (oblici šake B-th i B-th-adj) prema referentu (v. Kavčić 2012: 45 i Alibašić Ciciliani i Wilbur 2006: 101). Pokazivanje u funkciji lokativa razlikuje se od pokazivanja u funkciji pokaznih i ličnih zamjenica po tome što ikonički prikazuje prostor bilo koje vrste, npr. uz prostorne glagole o kojima je ranije bilo riječi. HZJ ne razlikuje rod zamjenica, ali razlikuje jedninu i množinu, prvo, drugo i treće lice te inkluzivni i ekskluzivni oblik zamjenica. Osim klasičnih zamjenica u množini ('mi', 'vi' i 'oni') koje govore i o podatku uključuju li znakovatelja ili ne, HZJ dodatno mijenja zamjениčke znakove ovisno o tome nose li oni značenje dvaju, triju ili četiriju entiteta tako da broj ispruženih prstiju označava broj entiteta (v. Kavčić 2012: 45 i 48).

Zamjениčki znak za prvo lice jednine pokazivanje je prema znakovatelju – pokazuje se kažiprstom za ličnu zamjenicu, a dlanom za posvojnu i povratno-posvojnu, a lokacija prsa znakovatelja zajednička je svim trima zamjениčkim znakovima. Znakovatelj nije nužno referent zamjenice jer znakovatelj može preuzeti neku ulogu, npr. kod upravnog govora (v. Kavčić 2012: 45, Alibašić Ciciliani i Wilbur 2006: 110-112 i ZPZ 1 2006: 56).

Za razlikovanje drugog i trećeg lica Alibašić Ciciliani i Wilbur koriste Berenzin model koordinata na tijelu koji koristi četiri koordinate: pogled, prsa, glavu i oblik šake. Te će se četiri koordinate poravnati na sredini artikulacijskog prostora u visini prsa znakovatelja za drugo lice, a za treće će se lice jedna od koordinata odmaknuti od središnje linije (v. 2006: 115). ZPZ 1 navodi da u iskazu može biti „onoliko različitih zamjenica trećega lica koliko točaka u artikulacijskom prostoru možemo razlikovati“ – svakom se entitetu dodjeljuje jedna točka u prostoru čiji se položaj pamti i vezuje samo uz taj entitet do kraja teme (2006: 107). Ako se u trećem licu govori o osobi koja je znakovatelju u vidnome polju, njoj se ne dodjeljuje apstraktna točka u prostoru artikulacije nego se pokazuje izravno na nju što se u zajednici gluhih ne smatra nepristojnim (v. *ibid.*).

Inkluzivni zamjениčki znakovi povezuju znakovatelja i adresata u prostoru artikulacije, a prsa znakovatelja su „i početna i završna točka pokreta“, a ekskluzivni su zamjениčki znakovi udaljeniji od znakovatelja (Kavčić 2012: 47–48).

Uz posvojne se pridjevske znakove navodi da uz zamjениčke tvore posvojne strukture u HZJ-u. O posvojnim strukturama u HZJ-u, ASL-u i ÖGS-u (austrijski njemački, njem. *Österreichische Gebärdensprache*) pišu Pichler *et al.* 2008. Autorice navode da sva tri znakovna jezika koriste posvojni zamjениčki znak (glosirani oblik: POSS) koji se oblikuje ispruženim dlanom prema mjestu posjedovatelja, te da je uobičajeni redoslijed znakova (posjedovatelj)-POSS-posjedovano, pri čemu se posjedovatelj znakuje samo kada je nužno da bi iskaz bio razumljiv. Prema tome će se primjer ‘mamina mačka’ znakovati kao (MAMA) POSS MAČKA. Autorice su uočile i da se posvojni zamjениčki znak može zamijeniti ličnim zamjениčkim znakovima (pa se ‘tvoja baka’ znakuje TI BAKA TI) ili izostaviti (pa se ‘mamina sestra’ znakuje MAMA SESTRA) (v. Pichler *et al.* 2008: 441–443).

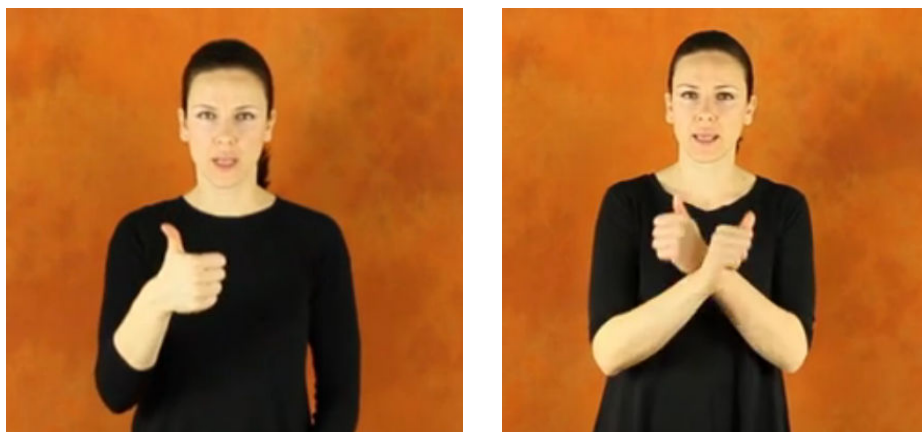
7.6. Brojevi znakovi

Brojevi od 1 do 9 u HZJ-u iskazuju se na način koji je poznat i čujućim Hrvatima (jednim ispruženim prstom iskazuje se 1 (slika 20), dvama ispruženim prstima iskazuje se 2, trima ispruženim prstima iskazuje se 3 itd.), s time da brojenje počinje palcem desne ruke. Znak za broj deset izvodi se objema rukama: jagodice palčeva spajaju se s jagodicama srednjeg prsta, dok su ostali prsti rašireni i okomiti. Prvih devet brojeva predstavlja osnovu za pokazivanje većih, a princip je sljedeći: ⁴⁸

- broj 4 pokazuje se s četiri ispružena prsta; palac je stisnut uz dlan koji je okrenut prema suznakovatelju;
- znakuje li se broj 14, četiri su prsta najprije skupljena u šaci i okrenuta prema tijelu znakovatelja, a zatim se isti prsti šire i dlan se brzo okreće prema suznakovatelju;
- broj 40 iskazuje se dvostrukim trzajem broja 4 prema naprijed;
- znak za broj 400 pokazuje broj 4 uz grčenje prstiju (savijanje u sredini prsta);
- znak za broj 4000 pokazuje broj 4 i iz njega prelazi u znak za broj 1000.

Redoslijed iskazivanja brojeva u HZJ-u jednak je onom u govorenom hrvatskom jeziku. Na primjer broj 7253 pokazat ćemo ovim redoslijedom: SEDAM TISUĆA + DVJESTO + PEDESET + TRI.

⁴⁸ Opis tvorbe brojeva u HZJ-u nije nađen u dostupnoj literaturi, stoga se navode vlastita objašnjenja uz primjere iz priručnika ZPZ 1.

Slika 20: lijevo: JEDAN, desno: JEDANAEST

Filić u svom istraživanju primjećuje „da se brojevi mogu inkorporirati u pojedine znakove. Inkorporacija broja morfološki je proces u kojem oblik šake broja specificira oblike šake znaka u koji je broj inkorporiran“ (2016: 24). Želi li se naprimjer znakovati ‘pet sati popodne’ to će učiniti rečenicom PET SAT POPODNE. No kad je riječ o ‘još pet sati’ oblik šake za znak PET bit će okomito položen na zapešće nedominantne ruke na mjestu gdje bi se inače znakovao SAT te će se dominantnom rukom lagano lupkati po nedominantnoj. Kad se pak znakuje ‘već pet sati’ oblik šake za znak PET kružit će iznad zapešća nedominantne ruke orijentiran dlanom prema gore. Kod dvoručnih znakova kod kojih je jedna ruka dominantna, a druga pasivna te imaju različite oblike šake, kao što su primjeri koji sadrže ‘pet sati’, inkorporacija je moguća samo s brojevima od jedan do pet. Kod jednoručnih znakova i simetričnih dvoručnih znakova moguća je inkorporacija većih brojeva.

U nedostatku provedenih istraživanja o brojevima HZJ-a trenutno nije moguće razlučiti je li inkorporacija znakova za brojeve u znakove onoga što se broji proces specifičan samo brojevima ili pak podvrsta klasifikatora.

U iskazima koji sadrže više brojeva ti će brojevi najčešće biti znakovani u horizontalnoj ravnini na zamišljenom brojevnom pravcu.

Zanimljiva se pojava javlja i na primjeru *jedan od deset: simultana konstrukcija*. „Simultana konstrukcija podrazumijeva istovremenu proizvodnju dvaju neovisnih znakova“, odnosno, u navedenom primjeru, znak za JEDAN će biti znakovan dominantnom rukom, a znak za DESET istovremeno će biti znakovan nedominantnom rukom uz što će nemanualno naginjanjem tijela i pokretom glave prema dominantnoj ruci biti naglašen JEDAN (Filić 2016: 31).

8. Sintaksa HZJ-a

Iz područja sintakse Milković *et al.* istražile su red riječi⁴⁹. Hrvatski jezik zahvaljujući svojoj bogatoj morfologiji ima vrlo slobodan poredak riječi, no osnovni – stilski neobilježeni – poredak riječi je SVO (subjekt-predikat-objekt) te tema prethodi remi. Milković *et al.* navode da je poredak riječi u znakovnim jezicima često jednak poretku riječi govorenog jezika koji se nalazi na istom geografskom području, npr. ASL, BSL (brazilski znakovni jezik, eng. *Brasilian Sign Language*), SSL (švedski znakovni jezik, eng. *Swedish Sign Language*), British SL (britanski znakovni jezik, eng. *British Sign Language*), no kao i govoreni jezici poredak mogu mijenjati (2006: 171–172). Kimmelman grupira faktore koji mogu utjecati na red riječi u morfosintaktičke, semantičke i pragmatičke faktore te faktor vizualnog modaliteta znakovnih jezika. U morfosintaktičke faktore svrstava vrstu i aspekt glagola pa za jednostavne glagole kaže da se pojavljuju u redosljedju SVO, dok se glagoli slaganja pojavljuju u redosljedju SOV. Na primjer (*ibid.* 177–178):

KAUBOJ LOVITI KRAVA. ‘Kauboj lovi kravu.’

ČOVJEK SMEĆE BACITI/ISTRESTI. ‘Čovjek baca smeće.’

Razlikuje dvije vrste ponavljanja glagola: *glagolski eho* koji ponavlja isti glagol i pojavljuje se u redosljedju SVOV i *glagolski sendvič* koji ima dva različita glagola koji nose različite podatke i pojavljuje se u SV₁OV₂ redosljedju (v. 2011 *prema* Kavčić 2012: 22), npr. DIJETE IGRATI KOCKA SLAGATI. Milković *et al.* potvrđuje da jednostavni glagoli preferiraju osnovni poredak SVO, dok promjenjivi preferiraju položaje u kojima predikat dolazi na kraju. Pod semantičke faktore Kimmelman ubraja reverzibilnost rečenice i životnost argumenata koje spominju i Milković *et al.* „U reverzibilnim rečenicama argumenti glagola mogu zamijeniti svoja mjesta. Najčešći red riječi je SVO i upravo red riječi reverzibilnih rečenica uzima se kao onaj osnovni“ (Kimmelman 2011 *prema* Kavčić 2012: 22). Živi argument u pravilu prethodi neživom, a glagoli negativna značenja preferiraju kraj rečenice. Milković *et al.* potvrđuju da reverzibilne rečenice prate SVO poredak, a nereverzibilne nazivaju nepouzdanima (v. 2006: 204). Jedan od primjera koji navode je KNJIGA ŽENA ČITATI u značenju ‘Žena čita knjigu’. Među pragmatičkim faktorima kod Kimmelmanna je tema – ako se u složenoj rečenici jednostavna rečenica premjesti na početak, ona postaje temom i mijenja redosljed riječi, a to potvrđuju i Milković *et al.* te navode fokus koji premještanjem riječi i

⁴⁹ Do ovog je poglavlja u radu pojam *znak* korišten za realizacije leksema znakovnih jezika. Literatura u području sintakse i za znakovne jezike koristi pojam *riječ* pa se isto događa i u ovom radu.

dodavanjem nemanualnih oznaka utječe na red riječi u rečenici (v. Kimmelman 2011 *prema* Kavčić 2012:22 i Milković *et al.* 2006: 204). U lokativnim rečenicama (rečenice koje aktivno koriste prostor artikulacije za opise lokacija i kretanja) poredak riječi ovisi o objektima koji se smještaju u artikulacijski prostor – prvo se smještaju oni veći ili manje pokretni – pa se javljaju poretci OSV i OVS (v. Milković *et al.* 2006: 189).

9. Postojeći rječnici i priručnici HZJ-a

U vrijeme pisanja ovog rada HZJ nema visokokvalitetan rječnik ni ikakav drugi priručnik. Ovo poglavlje iz diplomskog rada *Prijedlog modela online rječnika hrvatskoga znakovnoga jezika* (Majetić 2017: 8–9) prenosi kratke opise postojećih dostupnih naslova koji su bili analizirani s ciljem davanja prijedloga modela mrežnog rječnika HZJ-a (v. Majetić i Bago 2017).

ZPZ 1–3 kao priručnik za učenje HZJ-a (2006. i 2007.) korisnicima nudi *znakovnicu* – tematske abecedne popise glosiranih znakova uz koje su znakovi prikazani sličicama (slika 10). Popis svih glosa nalazi se na kraju svake cjeline priručnika. Uz priručnik dolazi i DVD na kojem se također nalazi tzv. *znakovnica* no korištenje DVD-a nije ugodno iskustvo za korisnika – ne postoji opcija pretraživanja zbog čega je nužno listati stranice i stranice glosa, a videosnimke znakova sporo se pokreću i često zastaju.

Od tradicionalnih tiskanih rječnika postoji samo jedan rječnik HZJ-a: *Hrvatski znakovni jezik* grupe autora⁵⁰ koji je objavljen 2015. godine. Taj je rječnik abecedni popis glosa i jedne ili više fotografija izvođenja znaka. Rječnik ne sadrži mnogo natuknica, a one koje jesu uvrštene u njega nisu najfrekventnije riječi ni najfrekventniji znakovi. Npr. postoji natuknica za riječ ‘žuboriti’, no ne i ‘žvakati’, a jedina natuknica pod slovom *đ* znak je jednoručne abecede za slovo *đ* (slika 21).

⁵⁰ Milan Ristić, Zdravka Baštijan, Tajana Biškupić Andolšek.

Slika 21: Hrvatski znakovni jezik (2015)

Drugi tiskani rječnik HZJ-a teži statusu specijaliziranoga rječnika *Gluhi i znakovno medicinsko nazivlje: kako komunicirati s gluhim pacijentom*⁵¹ iz 2010. Uz tekstove o HZJ-u i zajednici gluhih donosi rječnik podijeljen na dva dijela: medicinsko pojmovlje i opće pojmove. Općih pojmova nije ni dvadeset (npr. ‘ići’). Medicinskih pojmova ima oko 210 (npr. ‘alergija’, ‘Alzheimerova bolest’ i sl.). Natuknice općih pojmova sadrže samo fotografiju izvođenja znaka i glosu, a natuknice medicinskih pojmova uz to sadrže i definiciju pojma. Jedini *online* rječnik HZJ-a zvan *CroDeafWeb*⁵² (slika 22) bio je na dobrome putu – sadrži abecedni popis glosa, svaka natuknica ima neki oblik videoformata koji prikazuje znakovanje znaka i kratki opis pokreta pri znakovanju. Nažalost ima samo oko 500 natuknica (od kojih je velik dio liturgijskih značenja) i nije održavan pa je na novijim sustavima postalo nemoguće prikazati sadržaj natuknica. Usporedba navedenih rječnika HZJ-a po broju natuknica prikazana je u tablici 6.

Rječnik:	Broj natuknica:
Znak po znak	4500
Hrvatski znakovni jezik	1200
CroDeafWeb	500
Gluhi i znakovno medicinsko nazivlje	230

Tablica 6: Približan broj natuknica rječnika HZJ-a

⁵¹ *Gluhi i znakovno medicinsko nazivlje: kako komunicirati s gluhim pacijentom*. Šegota, Ivan; Šendula-Jengiđ, Vesna; Herega, Damir; Petaros, Anja; Conar, Jevgenij. Zagreb. Medicinska naklada. 2010.

⁵² Izvor: <http://www.crodeafweb.org/rjecnik/> [pregled: lipanj 2018.]

Pojam: bojati se, bojažljiv	
	Opis: "šake V" okrenute prema dolje dva puta se zanjišu

 | [Naslovnica](#) |

Slika 22: CroDeafWeb s.v. bojati se

10. Zaključak

Ovaj rad ukratko prikazuje rezultate lingvističkih istraživanja HZJ-a koja nemaju dugu povijest – njima se prvi bavio Antun Zimmermann opisavši 1986. godine njegovu fonologiju. Danas se provode u Laboratoriju za istraživanje znakovnog jezika i kulture gluhih pri Odsjeku za oštećenja sluha na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu (Pribanić i Milković 2012: 13). Budući da su znakovni jezici u svijetu smatrani ograničenom pantomimom gotovo do sredine 20. st. kada je Stokoe predstavio svoja istraživanja ASL-a, a ni danas još nisu svugdje prihvaćeni kao izvorni, prirodni i samostalni jezici bogate gramatike i leksika, spomenuta istraživanja nastoje to promijeniti.

Ovaj rad sažima dostupna dosadašnja istraživanja HZJ-a sa željom da se na jednome mjestu prikaže bogatstvo fonologije, morfologije i sintakse HZJ-a te da se time poveća svijest o postojanju i kompleksnosti jezika te potrebi za daljnjim istraživanjima o njemu.

Za oko 12 000 korisnika HZJ-a ta su istraživanja neizmjereno važna jer se njima poduzimaju koraci koji će dovesti do ispunjenja želje zajednice gluhih i gluhoslijepih u RH – standardizacije HZJ-a. Normiranje znakovnog jezika ima višestruk utjecaj na njihov život jer su obrazovanje gluhih, integracija u društvo te prava i obaveze profesionalnih tumača usko povezani s državnim propisima.

Literatura

- Alibašić Ciciliani, Tamara i Ronnie B. Wilbur. 2006. Pronominal system in Croatian Sign Language. *Sign Language & Linguistics* 9(1): 95–132.
- Aronoff, Mark, Irit Meir i Wendy Sandler. 2005. The paradox of sign language morphology. *Language* 81(2): 301–344.
- Barić, Eugenija – Mijo Lončarić – Dragica Malić – Slavko Pavešić – Mirko Peti – Vesna Zečević – Marija Znika [Barić *et al.*] 2005. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bradarić-Jončić, Sandra. 2000. Manualna komunikacija osoba oštećena sluha. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 36(2): 123–136.
- Brentari, Diane. 1998. *A prosodic model of sign language phonology*. Cambridge, Massachusetts. MIT Press.
- CroDeafWeb* – Hrvatski portal za gluhe i o gluhima. 2000. URL: <http://www.crodeafweb.org.htm>
- Dukić, Lea. 2011. *Nemanualna obilježja u hrvatskom znakovnom jeziku – specifični pokreti usta kod svršenih i nesvršenih glagola*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Filić, Martina. 2016. *Izražavanje količine u hrvatskom znakovnom jeziku*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Frančić, Kristina. 2016. *Znakovni jezik kao prirodni jezik gluhih*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- HJP = *Hrvatski jezični portal*. URL: hjp.novi-liber.hr
- Hrastinski, Iva. 2010. *Negative structures in Croatian Sign Language (HZJ)*. MA Thesis. Purdue University.
- Ivasović, Vesna. 2012. *Uloga znakovnog jezika u kognitivnom razvoju prelingvalno gluhih osoba*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. bib.irb.hr/prikazi-rad?lang=en&rad=681535
- Jelaska, Zrinka. 2004. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika: Glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Juriša, Mirjana. 2012. Oštećenje sluha, gluhoća/naglušost i savjeti za prevladavanje komunikacijskih barijera. *Zbornik radova sa stručnih skupova 2008., 2009., 2010. i 2011. godine: 7–12*. Zagreb: URIHO.
- Kavčić, Dorijana. 2012. *Hrvatski znakovni jezik: pregled opisanih jezičnih elemenata*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Klima, Edward S. i Bellugi Ursula. 1988. *The Signs of Language*. London: Harvard University Press.
- Kobašlić, Kristina i Ljubica Pribanić. 2010. Receptive vocabulary in deaf adults. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*. 34–49.
- Korunek, Iva. 2012. *Pridjevi u hrvatskom znakovnom jeziku*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Majetić, Klara. 2017. *Prijedlog modela online rječnika hrvatskoga znakovnoga jezika*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Majetić, Klara i Petra Bago. 2017. Proposing an Instrument for Evaluation of Online Dictionaries of Sign Languages. *INFuture 2017: Integrating ICT in Society*, 189-204. Zagreb, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Marcaš, Anet. 2013. *Nemanualna obilježja u hrvatskom znakovnom jeziku – specifični oblici i pokreti usta*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Marcaš, Anet i Marina Milković. 2013. Mouth Actions in Sign Languages: The Role of Mouthing in HZJ. *Proceedings from the 4th International Conference on Fundamental and Applied Aspects on Speech and Language*.
- Marić, Ivana. 2015. *Razlikovna obilježja imenica i glagola u hrvatskom znakovnom jeziku*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Marković, Ivan. 2009. *Hrvatska fonologija i morfonologija*. Filozofski fakultet, Zagreb.
- Marković, Ivan. 2010. *Uvod u pridjev*. Zagreb: Disput.
- Mateljan, Ante i Jakša Korda. 2009. Katehizacija i sakramentalizacija gluhih osoba. *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*. 5–43.
- Mikišić, Anamaria. 2014. *Prilozi vremena i načina u hrvatskom znakovnom jeziku*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Milković, Marina, Sandra Bradarić-Jončić i Ronnie B. Wilbur. [Milković *et al.*] 2006. Word order in Croatian Sign Language. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 42(2): 29–52.
- Milković, Marina. 2011. *Verb classes in Croatian Sign Language (HZJ) – syntactic and semantic properties*. Doktorska disertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Nakamura, Karen. 2008. Deaf Resource Library: About American Sign Language. URL: <http://www.deaflibrary.org/asl.html> [pregled: 6.8.2018.]
- Novak Milić, Jasna. 2010. Što je što u aspektologiji. *Lahor* 2(10): 125–143.

- Pichler, Deborah Chen – Katharina Schalber – Julie Hochgesang – Marina Milković – Ronnie B. Wilbur – Martina Vulje – Ljubica Pribanić [Pichler *et al.*] 2008. Possession and existence in three sign languages. *RM d. Quadros, (ed.), Sign Languages: Spinning and Unraveling the Past, Present and Future. TISLR9, Forty-five Papers and Three Posters from the 9th Theoretical Issues in Sign Language Research Conference* (440–458).
- Platon. *Kratil*. 1976. Prema oksfordskom izdanju s grčkog preveo Dinko Štambuk; preveo Vladimir Filipović. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta. 62e.
- Pribanić, Ljubica i Marina Milković. 2012. Što znamo nakon pet godina istraživanja gramatike HZJ? *Zbornik radova sa stručnih skupova 2008., 2009., 2010. i 2011. godine*: 13–18. Zagreb: URIHO.
- Radić Muhvić, Vedrana. 2015. *Manualni oblici komunikacije*. Završni rad. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Radonić, Agneza. 2008. *Usporedba aktivnosti lijeve i desne hemisfere mozga kod oralnog i znakovnog jezika*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=363802
- Sandler, Wendy. 2017. The challenge of sign language phonology. *Annual Review of Linguistics* 3. 43–63.
- Sandler, Wendy i Diane Lillo-Martin. 2005. *Sign Language and Linguistic Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slamić, Marta. 2015. *Uloga podizanja obrva u hrvatskom znakovnom jeziku – sintaktička analiza*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Spread the Sign*. Mrežni rječnik znakovnih jezika. URL: <https://www.spreadthesign.com/hr.hr/> [pregled: kolovoz 2018.]
- Šarac Kuhn, Ninoslava – Tamara Alibašić Ciciliani – Ronnie B. Wilbur. 2006. Phonological parameters in Croatian sign language. *Sign Language & Linguistics*. 33–70
- Trako, Tijana. 2007. Simbol ruke. Razmatranja o pojavi i značaju simbola ruke u kontekstu svakodnevne komunikacije. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološki istraživanja okoline*. 35–56.
- Trask, Robert Lawrence. 2005. *Temeljni lingvistički pojmovi*. Prev. Benedikt Perak. Zagreb: Školska knjiga.
- Trask, Robert Lawrence. 2007. *Language and Linguistics: The Key Concepts*. Urednik Peter Stockwell.
- Ujević, Emilija. 2011. *Vrste klasifikatora u hrvatskom znakovnom jeziku*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Ustav Republike Hrvatske. 2001. *Narodne novine*. 41.
- Valli, Clayton i Lucas, Ceil. 2000. *Linguistics of American Sign Language: An introduction*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.
- Van der Hulst, Harry i Rachel Channon. 2010. Notation systems. *Sign languages*. Ur. Diane Brentari. Cambridge University Press.
- Wilbur, Ronnie B. 2008. Complex predicates involving events, time and aspect: Is this why sign languages look so similar. *Theoretical issues in sign language research*: 217–250.
- Zakon o hrvatskom znakovnom jeziku i ostalim sustavima komunikacije gluhih i gluhoslijepih osoba u Republici Hrvatskoj. 2015. *Narodne novine*. 82.
- Zimmermann, A. (1986). Uvodni seminar o komunikaciji s osobama oštećena sluha. Zagreb: Savez osoba oštećena sluha grada Zagreba.
- ZPZ = Tarczay, Sanja i suradnici.⁵³ 2006–2007. *Znak po znak 1, 2, 3*. Zagreb: Hrvatska udruga gluhoslijepih osoba „Dodir”.

⁵³ Imena suradnika nisu navedena u opremi knjiga.

Sažetak i ključne riječi

Hrvatski znakovni jezik (HZJ) jezik je zajednice gluhih na području Republike Hrvatske. Znakovni jezici postoje otkada je gluhih osoba, no sustavno se istražuju tek od sredine 20. stoljeća. Jezična istraživanja HZJ-a tek se provode pa još ne postoje konkretni opsežni priručnici poput gramatika i većih rječnika HZJ-a. Cilj je ovog diplomskog rada na jednome mjestu obuhvatiti dosadašnja dostupna saznanja o HZJ-u koja su uglavnom pristizala iz radova s Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta gdje djeluje Laboratorij za istraživanje znakovnog jezika i kulture gluhih. Točnije, ovaj rad nastoji definirati znakovne jezike, pojašnjava sličnosti i razlike između govorenih i znakovnih jezika, daje kratki pregled poznate povijesti razvoja znakovnih jezika, prikazuje kako se znakovni jezici mogu bilježiti, opisuje od kojih se jezičnih jedinica znakovni jezici sastoje kroz poglavlja o fonologiji, morfologiji i sintaksi HZJ-a i ukratko recenzira postojeće priručnike i rječnike HZJ-a. Osim već navedenoga želja je ovoga rada podići svijest o problemima HZJ-a koje još treba detaljno istražiti i o njegovoj potrebi za standardizacijom koja bi korisnicima HZJ-a olakšala komunikaciju.

Ključne riječi: hrvatski znakovni jezik (HZJ), fonologija, morfologija, sintaksa, bilježenje znakovnih jezika

Summary and Key words

Croatian Sign Language (HZJ) is the language of the deaf community in the Republic of Croatia. Sign languages have been around as long as the deaf people, but their systematic research did not begin until the middle of the 20th century. The linguistic research of HZJ is in progress, but there are no extensive manuals such as grammars or dictionaries at the moment. The goal of this paper is to collect the HZJ research results published so far in one place. Most of the research papers stem from the Faculty of Education and Rehabilitation Sciences where the Laboratory for Research of Sign Language and Deaf Culture operates. This paper tries to define sign languages, explains the differences and similarities between spoken and signed languages, summarises the known history of sign language development, shows the ways a sign language can be written down, describes HZJ's linguistic units through chapters on phonology, morphology and syntax and reviews the existing HZJ manuals and dictionaries. Besides the above-mentioned, this paper aims to raise awareness on all the issues in HZJ that need further research and on its need for standardization which would greatly ease the communication between HZJ users.

Key words: Croatian Sign Language (HZJ), phonology, morphology, syntax, sign language notation

Kazalo pojmova

- aktionsart** 24
artikulator 13, 20
aspekt 24, 40
ateličnost 24
autosegmentalna fonologija 13
broj *vidi* brojevni znak
brojevni znak 38
chereme 7, 15
cherology 7
classifier *vidi* klasifikator
čvor 13
daktilografija *vidi* titlovanje
deiktički znakovi 37
epentetski pokret 13, 22
fokus 19, 32, 41
fonem 15
fonem znakovnog jezika 15
fonološka vremenska mjesta 15
 - lokacija 15
 - ne-završna točka 15
 - pokret 15
 - završna točka 15
gestikuliranje 18
glagol *vidi* glagolski znak
glagolski eho 40
glagolski način 30
glagolski sendvič 40

glagolski znak 21, 23–31
 - flektivan 29
 - nepromjenjiv ili jednostavan 29, 30
 - promjenjiv 29
 - prostoran 29, 30**glagolsko vrijeme** 26
glosa 11
glosiranje 11
gloss *vidi* glosa
glossing *vidi* glosiranje
hrvatski znakovni jezik 1–4
imenica *vidi* imenički znak
imenički znak 21, 31
indeksiranje 32
inherentna obilježja 13, 15, 17
inkorporacija 30, 39
intenzifikacija 33, 35
izgovaranje 18, 22, 32–33, 35
jednina 30, 32, 37
kanal 2, 4
klasifikator 30, 34
leksem 13
lokacija 15
manualna obilježja 10, 17
manualni homonimi 19, 32
mimika 18
mjesto artikulacije 7, 13, 15, 17
množina 32, 37
model koordinata 37

morfem znakovnog jezika 21
mouthing *vidi* izgovaranje
nacionalni znakovni jezik 3
negacija 28–29
nemanualna obilježja 8, 15
oblik šake 7, 15, 16
oblik usta 18
oblikotvorno obilježje *vidi* parametar znaka
orijentacija šake 8, 15, 17
parametar znaka 7, 15, 21
phonological timing slots *vidi* fonološka vremenska mjesta

- *endState* *vidi* završna točka
- *location* *vidi* lokacija
- *movement* *vidi* pokret
- *not the endState* *vidi* ne-završna točka

pokret 7, 13, 15, 17
pridjev *vidi* pridjevski znak
pridjevski znak 32, 35

- prenominalni 32
- postnominalni 32
- atributni 32
- predikatni 32
- pridjevi sročnosti 34
- pridjevi nesročnosti ili jednostavni 34

prostor izvođenja *vidi* mjesto artikulacije
prozodijska obilježja 13
prozodijski model strukture znaka 8, 13, 15
reduplikacija 22
repeticija 32, 35
riječ 13
ručna abeceda 4, 17

- jednoručna 4
- dvoručna 4

sign *vidi* znak
simultana konstrukcija 39
simultana znakovno-govorna komunikacija 4
spol 31
sročnost 34
stupnjevanje pridjeva 35

- pozitiv 35
- komparativ 35
- superlativ 35
- intenziv 35
- ekscesiv 35

supletivni znakovi 29, 35
sustav bilježenja 9
sustav kodiranja 9
sustav pisanja 9
sustav transkripcije 9
teličnost 24
tema 19
titlovanje 5
transkripcija 11
vid 24, 30
vidski parnjak 24
vrste riječi 20
zamjenice *vidi* zamjениčki znakovi
zamjениčki znakovi 37

- inkluzivni 37, 38
- ekskluzivni 37, 38

znak 1, 13

- jednostavan 20
- složen 20
- nominalan 21, 31, 32
- predikatan 21

znakovanje 15
znakovni hrvatski jezik 4
znakovni jezik 1, 3, 6, 40
znakovnica 41